

ATATÜRK'ÜN ULUSLARARASI ETKİSİ

PROF. DR. TÜRKKAYA ATAÖV

*Eşsiz Mustafa Kemâl'in evlendiği gün
İzmir'de doğmuş, onu Adana'da gördüğünde
gözünü ondan ayıramamış ve 91 yaşına değin
her zaman Atatürkçü ve devrimci kalmış
olan...Türk resim sanatının büyük ustası,
yakın arkadaşım KAYIHAN KESKİNOK'un
unutulmaz anısına...*

Atatürk'ün Uluslararası Etkisi

Prof. Dr. TÜRKKAYA ATAÖV

Giriş:

Mustafa Kemâl Atatürk yalnız anayurt topraklarını kurtarmak ve kendi yurttaşlarını esenliğe kavuşturmak, kurtuluştan sonra da devrimler yapmakla kalmadı; savaş alanlarındaki başarıları ve barış yıllarındaki atılımlarıyla bize benzeyen Üçüncü Dünya ülkelerine de örnek ve önder oldu. Elinizdeki kitapçık daha çok onun uluslararası etkisi üstünde durmayı amaçlamaktadır. Ancak, bu etki önce Türkiye'deki üstün başarılarının doğal bir sonucu olduğundan, kendi ülkemizin ileri hamlelerine de burada bir ölçüde yer vermek gerekti. Bu bağlantı, özet biçimde de olsa, fazla sayılmamalıdır.

Eşsiz Atatürk'ün uluslararası etkisinin bir değil, birkaç yanı var. Birinci Dünya Savaşı'nın yenik dört devleti içinde yalnız Türkiye kendine yenginlerin zorla imzalattırdıkları Sevr yerine Lozan'ı onun önderliğinde kabul ettirerek savaştaki zaferine hemen ardından diploması utkusu da ekledi. Yeniklerden ne Almanya Versay, ne Avusturya St. Germain, ne Macaristan Trianon ve ne de Bulgaristan Neuilly Antlaşmalarını kendileri ve Mustafa Kemâl'in yaptığı gibi değiştirebildiler. 1918 sonrasının tek istisnası Mustafa Kemâl önderliğinde ulusumuzun başarısıdır. Bu başarı Lozan Antlaşmasına yansdı.

Doğudaki Kafkas cephesini kapatmak için yeni Sovyet iktidarıyla önce M. Kemâl temasa geçti ve tüm askerî gücünü batıdaki işgâlcı üstüne yoğunlaştırdı. İstanbul'daki işbirlikçi hükümete, emperyalist Britanya'nın başını çektiği yabancı askerin yayılma girişimlerine, topraklarımızın birçok yöresinde görülen eşkiyalık benzeri başkaldırmalara ve sonunda Yunan'a kaçmak zorunda kalan Çerkez Ethem gibilerinin muhalefetine

karşın, kısa sürede kurduğu düzenli orduyla (emperyalizm destekli ve bu yüzden) iyi donanımlı Yunan askerî gücünü darmadağın etmesi ardındaki Britanya gibi büyük devletlere de yapacak bir şey bırakmamıştı. Bunu başarırken tüm olanakları ülkesinin kurtuluşuna odaklayarak geleneksel düşman sayılan güçlü kuzey komşusunu bir anlama yanına katıp ondan silâh ve diplomasi benzeri yardımlar sağladı. Üstelik, 1877-78 Savaşı sırasında yitirilmiş Kars ve Ardahan'ı Sovyet Rusya'yla yaptığı 16 Mart 1921 Antlaşmasıyla savaşız geri aldı. Böylece, Bolşevik¹ Rusya Ankara'daki BMM Hükümetini tanıyan devlet oldu.²

Bu başarısında bir yandan Moskova'yla iyi ilişkiler kurması ve öte yandan karşısına dikilen yengin devletlerin ortak hareketini usta diplomasiyle bölerek önce Fransa, sonra da İtalya'yı müdahale edemeyecek konuma getirmesi de etkili oldu. Düşmanların beklemediği ama Türk askerinin ağır basmakta olduğunu kanıtlayan yirmi-iki gün ve gecelik Sakarya Zaferi de bu dönüşümde büyük rol oynadı. İzmir'e varış böylesine bir başarıyı henüz düşlerinde bile göremeyen o zamanki sömürge insanlarına bir umut kaynağı oldu. Sonraki sayfalarda bu etkinin kimi örneklerine ve ayrıntılarına inmeye çalışacağım.

Askerlik ve diplomasi başarılarını, yeni savaş

¹ Batı dünyası "Bolşevik" sözcüğüne zamanla 'korkunç' bir anlam verdi. Oysa, Rus Sosyal Demokrat Partisinin önemli bir toplantısından sonra, Lenin'i destekleyenlerin "çoğunluğu" kazanmalarıyla (Rusça "*Bolşoy*", yani "büyük"ten gelme) "Çoğunluktakiler" anlamında "*Bolşeviki*" sözü yer etti; öte yandan, (İstanbul doğumlu ve Rus Yahudisi diye de bilinen L. Martov'u destekleyenler de "Azınlıktakiler" diye anıldıklarından onlara da (Rusça "*Menşî*"den türetilen "*Menşeviki*") dendi. Bolşevik (Çoğunluk) ve Menşevik (Azınlık) sözcüklerinin kaynağı budur. Ankara'daki Büyük ve Küçük Tiyatroların adları da, oyuncu ve yönetici olarak sahne kültürüne damgasını vurmuş olan K.S. Stanislavski'nin (1863-1938) üzerindeki etkisi (ve ayrıca çok iyi Rusça bilmesi) nedeniyle, tiyatro ustamız Muhsin Ertuğrul tarafından Moskova'daki Bolşoy ve Mali Teatr ikilisi nedeniyle öyle konmuştu.

² Ancak, ilk tanıyan Afganistan'dır. Sovyetler'le temas için Moskova'ya giden Ankara ve Kâbil temsilcileri kendi aralarında 1 Mart 1921 tarihli antlaşmayla birbirlerini tanımış oldular. Sovyet Rusya (on-beş gün sonra) tanıyan ikinci devlettir. Kızılay'daki ilk Afgan Elçiliğine balkondan bayrak çeken, arkası yarı-dönük ve kalpaklı kişi Mustafa Kemâl'dir. Bu fotoğrafı da Türkiye'de ilk kez, yıllar önce, ben yayınlamıştım. Aynı resmin üst-sol köşesine 1970'lerde ilerici Afgan Hükümeti'nin Cumhurbaşkanı kendi el yazısıyla bu söylediklerimi doğrulayan bir not yazdı.

rüzgârlarının azgınlaşarak esmeye başladığı 1930'lu yıllarda, Atatürk'ün şiddet-karşıtı adımları ve bunlarla verdiği hukuk dersleri izledi. Türk Boğazları'na geçici olarak konmuş olan iki Lozan sınırını Montrö Antlaşmasıyla kaldırarak Türk askerini oraya sokup Uluslararası Kurulun denetimini sona erdirirken, Hitler'in Raynland'da yaptığının aksine, istediğini İkinci Dünya Savaşına giden doğrudan işgâl gibi emrivaki yöntemleriyle değil, önce ilgili tüm devletleri uluslararası bir toplantıda ikna ederek barışçıl çözüm örneği sergileyerek aldı.

Cumhuriyet'in kurulmasıyla birlikte sıfırdan başlayan kalkınma hamleleri ve onlara koşut değişimler de İran ve Afganistan gibi yakın ve uzak kimi komşulara da örnek oldu. Bize benzemek isteyen toplumların önemli bölümü henüz birer sömürge ya da yarı-sömürgeydiler. Bunların karşılaştıkları zorluklara ileriki sayfalarda değinmek zorundayım.

Yaklaşan dünya savaşına karşı Atatürk'ün önlem olarak düşündüğü ve gerçekleştirdiği iki önemli adım da Balkanlar'da ve Orta Doğu'da komşularla yaptığı dostluk ve karşılıklı yardım antlaşmalarıdır. Ne yazık ki, bu girişimlerin dışında kalan komşu ülkeler bir süre sonra patlayan yeni dünya savaşı nedeniyle türlü acılar yaşadılar ve başkalarına da yaşattılar. Avrupa'yı içine alıp Afrika'ya da sıçrayan ve çevremizi de tehdit eden bu büyük yangın, Atatürk'ün temellerini sağlam attığı ve 1938'den sonra aynı ilkelere bağlı kalan eski silâh arkadaşları ve Atatürkçü dış siyaset uzmanlarının dış tutumu sayesinde, bize bulaşmadı. Kürenin neredeyse her yanında babalar ve oğullar cephelerde ölür, denizlerde boğulur ve aileler toplama kamplarında can verirken, Atatürk'ün kurtardığı Misak-ı Millî sınırları içinde yaşayan bizler bir barış adasıydık. Ayrımcılıktan, savaştan ve kıyımdan kaçan yüzlerce Avrupalı seçkin bilim adamı ve ardından çok sayıda sıradan Avrupalılar için sığınacakları ilk ülke de Atatürk Türkiye'siydi. Bu önemli olay da Atatürk Türkiye'sinin saygınlığından ötürüydü.

Şimdi, Atatürk'ün bu çok yanlı etkilerinin bir ölçüde

ayrıntlarına geçebiliriz.

Mustafa Kemâl’de Emperyalizm-Karşıtlığı:

Türkiye, 20’nci yüzyılın başında gelişmemiş bir ülkenin gelişmiş ülkeler topluluğunun karşısında ilk emperyalizm - karşıtı savaşı başarıyla sonuçlandırdı. Bu zafer bir paylaşım tasarısı olan Sevr Antlaşmasını bağlayıcılığı olmayan bir kâğıt parçasına dönüştürdü. Türkler kendi Ulusal Kurtuluş Savaşlarının ülkede düşman işgâlini sona erdirdikten başka, dünya emperyalist düzeninde büyük bir gedik açtığı kanısındadırlar. Türkiye halkının başarısı sömürge baskısı altında olan öteki halklara bir umut kaynağı olmuştu. Demek ki, Asyalı diye bilinen ve yakın zamanlara değin “Hasta Adam” diye anılan bu devlet gelişmiş Avrupa ülkelerine, o anakaranın dünya çapındaki büyük devletlerine karşı bir savaşım yürütebiliyor, kendi geleceğini dilediği gibi çizebiliyordu. Güçlü Avrupalılar ve onların desteğinde iyi donatılmış bir ulus perişan ediliyorsa, dünya dengesinde birtakım yenilikler beklenmeliydi.

Bu savaşıma önderlik eden Mustafa Kemâl’in iki çarpıcı sözcükle özetlediği ilkesi şuydu: “Tam bağımsızlık”. Türk Ulusal Kurtuluş Savaşı’nın anakonusu hem Yunan ve onu destekleyen Britanya, Fransa ve İtalya gibi endüstrileşmiş, güçlü Avrupa devletlerinin Türkiye topraklarındaki askerî varlıklarına son vermek, hem de tutsak edilmemiş bir egemenlik ve ekonomik bağımsızlıktı. Bütün konuşmaları, açıklamaları ve emir niteliğindeki telgraflarındaki temel düşünce tüm hakların temelinde yatan, vazgeçilmez tam bağımsızlıktı. Bu kavram inanç ve eyleminin genel kuralıydı.

Kimi örneklerle bakacak olursak: Talât ve Enver Paşalara Eylül 1917’de sunduğu yazanaklar Osmanlı Devleti üstündeki ağır Alman baskısından yakınıyordu.³ Ordu gibi aşama sırasına bağlı bir örgütlenmede o zamanki göreceli olarak çok yüksek olmayan rütbesine karşın, yabancı müdahalesine açıkça karşı

³ Atatürk, *Tamim-Telgraflar*, s. 1-10; Atatürk, *Söylev ve Demeçler*, C. III, s. 25.

çıkmişti. Birkaç yıl sonra, askerlik bilgi ve yeteneği sayesinde hızla yükselen rütbelere sahip olarak direniş hareketinin başına geçince, şunu söyledi: “Amacımız ulusal sınırlarımız içinde toprak bütünlüğümüzü, aynı zamanda tam egemenliğimizi elde etmektir. Bizi bu amaçtan alıkoyacak her hangi bir güce karşı savaşaacağız.”⁴ Onun yazdırdığı 21-22 Haziran 1919 tarihli Amasya Bildirisi (Tamimi) İstanbul’daki hükümetin sorumluluğu taşıyamadığını, ulusun bağımsızlığının halkın kendisinin geri dönülmez kararı ve karşı koymasıyla korunacağını belirtiyordu.⁵ Öte yandan, yeni Meclisin 5 Kasım 1919’da kendi imzaladığı açıklamasında “egemenlikle tam ulusal bağımsızlığın” güvencesi olmasının onun birinci derecedeki sorumluluğunu oluşturduğunun altını çizdi.⁶ İstanbul işgâl altındayken, işgâlcî devletlerden Britanya’nın temsilcisi Türk Savunma Bakanını ve Başkomutanını değiştirmeye kalkınca, bu girişimi “açık bir saldırı”⁷ örneği olarak niteleyip bundan “Barış Toplantısını, Avrupa devletlerini, İslâm dünyasını ve ülkenin her köşesini” haberdar etmenin gereği üstünde durdu.⁸ 16 Mart 1920 tarihli protesto notasında sözde Wilson ilkelerine dayalı Silâh Bırakışım Antlaşmasının Türk ulusunu savunma araçlarından yoksun kılma manevrası olduğunu söyleyerek hiçbir gücün ulusun yaşama hakkını elinden alamayacağına inandığımızı yineledi.⁹ Ankara’da Büyük Millet Meclisi açıldığı gün, *Hakimiyet-i Milliye* gazetesine yaptığı açıklamada özgürlük ve bağımsızlığın kendi karakteri olduğunu ve ulusun bağımsızlığının da bir yaşam ve ölüm sorunu niteliğinde önem taşıdığını vurguladı.¹⁰ Ankara’ya gelmiş olan Sovyet komutanı Mikhail Frunze’ye 20 Aralık 1921’de “Türkiye topraklarını yakında yabancı istilâcılardan kurtaracaktır” dedi.¹¹ 1 Mart 1922’de de tam bağımsızlığımızı

⁴ Atatürk, *Nutuk*, s. 457.

⁵ *Nutuk*, C. III, s. 915-916.

⁶ *Tamim-Telgraflar*, s. 112.

⁷ *Nutuk*, s. 366-367.

⁸ *Nutuk*, s. 371.

⁹ Atatürk, *Söylev*, 3. B., C. I, s. 302.

¹⁰ *Söylev ve Demeçler*, C. II, s. 22.

¹¹ *Idem*.

tanıyanların dostumuz olduğunu, ama bu hakkımızı sonra teslim edecek başkalarıyla da ilişkileri yenileyeceğimizi söyledi.¹² Ona göre, bağımsızlık deyince tam bağımsızlık, siyasal, malî, ekonomik, yargısal, askerî, kültürel ve tüm alanlarda eksiksiz hareket özgürlüğü anlaşılmalıydı.¹³

Siyasal bağımsızlık kuşkusuz çok önemliydi, ama emperyalizme karşı son ve kesin zaferi simgelemiyordu. Yalnız ulusal bayrağı direğe çekmek ve dönüşümü 101 pare top atışıyla kutlamak emperyalizmi yerleştiği yerlerden kendiliğinden çıkarıp atmıyordu. Örneğin, Osmanlı İmparatorluğu'nun yarı-sömürgeleşmesinde yabancı sermaye bir araç olarak işe yaramıştı. Öylesine ki, İstanbul'daki hükümet “yabancı sermayenin jandarmalığı” dışında bir şey yapmamıştı.¹⁴ Tekelci sermayeyi simgeleyen yabancı devletlerin hazırlayıp işbirlikçi İstanbul hükümetine imzalatırdıkları Sevr'i bizim yok saydığımızı ilân etti.¹⁵ Tam bağımsızlık malî bağımsızlık olmadan gerçekleşmiyordu. Ankara hükümetinin bir ara Dışişleri Bakanlığını yapmış olan Bekir Sami'nin Britanya, Fransa ve İtalya ile vardığı antlaşmaları tanımayışının ve söz konusu kişinin görevinden ayrılmak zorunda kalışının nedeni de buydu. Sivas Valisine yazdığı mektup ya da Ankara'ya ayak bastığının hemen ertesi günü halka yaptığı açıklama gibi tüm olaylarda kararlı karşı koymanın olduğu yerde emperyalizmin gerileyeceğini savundu. Mustafa Kemâl'in düşünceleri ve eylemleri bu bilincin önce kendi ulusunda güçlenmesini sağladı ve bu yoldan Asya ülkeleri gibi başka toprakları da etkiledi.

Ne var ki, yurtsever yanda bile zaman zaman çatlak sesler çıkmaktaydı. Kurtuluş için Amerikan mandasını çıkar yol diye ileri sürenler de vardı. Örneğin, Osmanlı döneminde tarih derslerini Arnavutköy Kız Kolejinde Amerikalı öğretmenlerden alarak yabancı propagandasıyla etkilenen Halide Edip Hanım bile Amerika'nın Filipinler'deki varlığının

¹² *Ibid.*, C. I, s. 234-236.

¹³ *Nutuk*, s. 623-624.

¹⁴ *Söylev ve Demeçler*, C. II, s. 110.

¹⁵ *Ibid.*, C. III, s. 17.

“hayırhah”, yani iyiliksever olduğunu savunmuş, Mustafa Kemâl’den Sivas Kongresinde de gereken yanıtı almıştı.¹⁶ Hamidiye kahramanı Rauf Bey (Orbay) bile Amerikan manda yönetimini kabul etmemiz gerektiğini söyledi.¹⁷ Refet Paşa da mandanın “bağımsızlığımızla çelişmediği” inancındaydı.¹⁸ Hâmi Bey de Amerikan mandasını halka kabul ettirebilmek için gerekli propaganda yapılmasını önermişti.¹⁹ Vatan anlayışı Dolmabahçe Sarayının merdivenlerinde biten ve düşmanla işbirlikçi (sözde) Sultan-Halife Vahdettin sarayında pinekleyip dursun, Ankara Meclisi’nin kararıyla “Gazi-Mareşal” unvanları verilen Mustafa Kemâl Sakarya Zaferinden hemen sonra, 20 Eylül 1921’de, o kazancın Batı’nın Türkiye’yi işgal düşüncesini suya düşürdüğünü ve bağımsızlıktan ödün verilemeyeceğini de vurguladığını yineledi.²⁰ Türk askerinin İzmir’e girişi her şeyin başkomutanının hesapladığı gibi olduğunu kanıtladı.

“9 Eylül” yerine bir gün sonrasını hesaplamıştı, ama Yunan komutanlığının yedek birliklerini savaşa sokarak ileri yürüyüşümüzü yalnız 24 saat geciktirebileceğini hesabına katmıştı. Yürüyen değil koşan askerimize “dinlenin” komutunu verdiğinde, “İzmir’de dinleniriz” yanıtını alıyordu. Yakalanıp önüne getirilen Yunan Başkomutanı General Trikopis’in İstanbul’daki eşiyle haberleşip sağlıklı olduğunu söylemesini Mustafa Kemâl sağlayarak savaş tutsağına nasıl davranılması gerektiği konusunda ‘uygar Batılı’ geçinenlere Savaş Hukuku

16 Uluğ İğdemir, *Sivas Kongresi Tutanakları*, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1970. Bu kitapçığın yazarı olan ben de, Cumhuriyet yıllarının Atatürkçü kuşağından kızılı- erkekli birçok genç de Amerikan Kolejlere öğrenci olduk. Ancak, Cumhuriyet yıllarında Hristiyan merkezlerin bizi örümcek ağı gibi sarmış misyonerlik propagandaları son bulmuştu, tarih gibi dersler istisnasız olarak Türk öğretmenler tarafından verildi ve isteyen okulun zengin kitaplığında dilediği kitabı okuyabilirdi de, T.C. Milli Eğitim Bakanlığının ders kitapları kullanılırdı. Yıllar sonra yazdığım şu kitapta ABD’nin 1898’de girdiği Filipinler’de “hayırhahlık” değil, 2003 Irak saldırısına benzer acımasızlıklar yaptığını belgeledim: Türkkaya Ataöv, *Amerikan Emperyalizminin Doğuşu ve Gelişimi*, İstanbul, İleri Yayınevi, 2007, s. 132-154. Nitekim, Halide Edip Adıvar da, çocukluğunu bildiği (Zekeriya ve Sabiha Sertel’in kızı) Yıldız Sertel’le gene yıllar sonra birinci karşılaşmasında, ona söylediği ilk şey şu iki sözcük olmuştu: “Atatürk haklıymış!”

¹⁷ *Nutuk*, s. 114.

¹⁸ *Söylev*, s. 73.

¹⁹ İğdemir, a.g.y., s. 66.

²⁰ *Söylev ve Demeçler*, C. I, s. 247.

dersleri vermekten geri kalmadı. Oysa, günümüzde savaşı kazanan taraflar, Bağdat'ta yenik Saddam Hüseyin'in asılması ve Libya'da Muammer Kaddafi'nin yol üstünde öldürülmesi gibi, muhaliflerini kendilerine göre 'cezalandırma' yollarını bulmakta ve bunları Uluslararası Hukuku uygulamada değiştiren kurallar biçimine sokmaktadırlar. Uygarlık Atatürk Türkiye'sindeydi; günümüzde ilkellik Batı'da ve onun kulu olanlardadır.

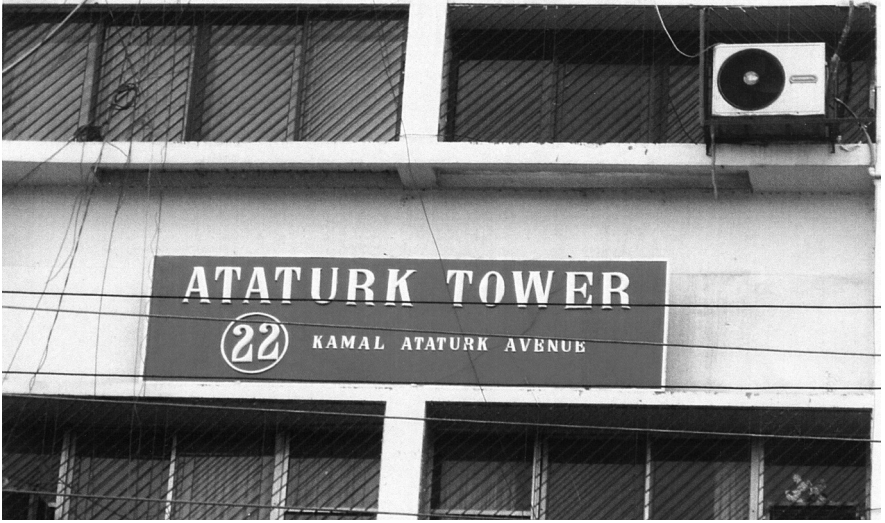
Lozan'daki uluslararası toplantıya yalnız Ankara'nın temsilcileri katıldılar. Mustafa Kemâl ve yakın arkadaşları için İstanbul'un aldığı idam kararları bir yana, Şeyhülislâm Dürriyade Abdullah Anadolu'daki ulusal güçlerin de katli için fetva vermişti.²¹ 'Sultan-Halife' Vahdetin yabancı zırlıya sığınarak bavullarıyla birlikte Malta'ya kaçtıktan bir hafta sonra toplanan Lozan görüşmelerine Türk sözcüleri olarak yalnız İsmet Paşa başkanlığındaki heyet katıldı. Görüşmelerin temelinde, heyet başkanımızın oturduğu yerden konuşma hakkına ve alınan kararlarına değin tam bağımsızlığımızın kabulüydü. "Türklerin Arap çölünden geldiklerini" sanan Britanya Başbakanı bilgisiz Lloyd George ve onun yayılmacı Dışişleri Bakanı Lord Curzon başlarını çetin kayaya çarptılar. Türklerin savaş alanlarında art arda zaferleri ve Lozan'daki tutumu sömürge ülkeleri önderlerine yansıdı ve özendikleri bu başarılarından kendileri için dersler çıkardılar. Savaş yıllarında bizi ortadan kaldırmak isteyen emperyalizmle yutmak isteyen kapitalizme karşı uyarmış olması Dakka ve Delhi'den Kâbil ve Şam'a, oralardan daha uzaklarda yankılandı.²² Türkler savaşta ve diplomaside yalnız kendi haklarını değil, sömürü hedefinde olan tüm Doğu'yu da koruyorlardı.²³ Daha da öte, Batı emperyalizminin kemirdiği tüm insanlığı ve onun geleceğini.²⁴ Mustafa Kemâl'in kaleme alıp imzaladığı 9 Mayıs 1920 tarihli Meclis bildirisi Türkiye'nin

²¹ Ankara Müftüsü (ve ölümüne dek Diyanet Başkanı olan) Rıfat Börekçi Abdullah Efendi'nin fetvasının geçerli olmadığını karşı-fetvayla açıkladı. (Onun torunu olduğunu bildiğimiz müh. Bahri Börekçi yıllarca sınıf arkadaşımızdı.)

²² *Söylev ve Demeçler*, C. I, s. 196.

²³ *Ibid.*, C. II, s. 40.

²⁴ *Tamim-Telgraflar*, s. 339.

Dakka'nın en yüksek yapısının adı: "Atatürk Kulesi"

Pakistan başkenti İslamabad'da "Atatürk Caddesi"

işgâlinin tüm Doğu için ne anlama geldiğine dikkatleri çekmişti.²⁵ Azerbaycan Elçisine, 14 Ekim 1921’de, ulusumuzun kutsal savaşımıyla İslâm dünyasının ve bütün sömürülen halkların kurtuluşuna hizmet ettiği için gurur duyduğunu söylemişti.²⁶ Aynı kişiye Anadolu’nun tüm saldırılara göğüs gereceğini, bunu yaparken kendi için çok değerli bir görevi yerine getirmekle kalmayıp Doğu’nun bütününe tasarlanan saldırılara karşı bir de engel oluşturduğunu belirtmişti. Ancak, bu saldırılar kuşkusuz son bulacak ve hem Batı, hem dünya insanlık için iyi günlere kavuşacaktı.²⁷

Türklerin askerî zaferinden sonra da, ülkemiz insanının geleceğini değiştiren bu olayların başka yerlerdeki acımasızların köleleştirdiklerine de esin kaynağı olacağını söyledi.²⁸ Aynı zaferin birinci yıldönümünde “tarihi etkileyen alan savaşı” değerlendirmesini yaptı.²⁹ Asya’nın her yanının bağımsızlık yönünde ilerleyeceğinden kuşkusuz yoktu. Bunun ilk belirtileri olarak Mısır’daki olaylara, Hindistan’daki yaygın başkaldırmalara, Afganistan’ın silâha sarılmış olmasına, ayrıca Suriye ve Irak’la Arabistan’daki kaynaşmalara dikkat çekti.³⁰ Hindistan’daki Hilafet Kurulu Başkanına gönderdiği mektupta en üst düzeyde istenç ve direnmeyle sağlanıp korunan bağımsızlığı kimsenin engelleyemeyeceğini yazdı.³¹ Sömürgelerle yarı-sömürgelerin geleceğine ilişkin de şunu açıkladı: “Tüm sömürülen uluslar sömürücüleri bir gün ortadan kaldıracaklardır.”³²

Fransa, İtalya ve Bulgaristan:

Mustafa Kemâl daha çok Asya’yı etkilediğini düşünmekle birlikte, Batı’nın kendini de hiç ihmal etmedi.

²⁵ *Ibid.*, s. 325.

²⁶ *Söylev ve Demeçler*, C. II, s. 19.

²⁷ *Ibid.*, s. 21.

²⁸ *Tamim-Telgraflar*, s. 479.

²⁹ *Söylev ve Demeçler*, C. II, s. 179.

³⁰ *Ibid.*, C. I, s. 5.

³¹ *Tamim-Telgraflar*, s. 479.

³² *Söylev ve Demeçler*, C. II, s. 29.

Fransa ile 20 Ekim 1921 tarihli Ankara Antlaşması bu dikkatin önemli sonucudur. İşçilerin iş bırakımlarıyla sarsılan İtalya'nın (Antalya ve İzmir gibi) birtakım Türk yörelerini ona veren 1917 tarihli St. Jean de Maurienne Antlaşmasındaki paylaşım tasarılarını düşünce bile göremeyeceğini biliyordu. İtalya'ya ilişkin bir önemli ayrıntı da 15 Mayıs'ta başlayan Yunan işgâli, kan dökümü ve yağmacılığı üstüne (52-63.5 sm. boyutunda) tablolar yapmış olan İtalyan kökenli ressam Vittorio Pisani'nin yabancı askerlerin yabanılığını kınayan kimi resimleri günümüzde de İzmir'de sergilenmektedir.³³ Önce yeni Rusya'yı desteğine almış, Fransa'yı Britanya'dan ayırmış ve İtalya'nın güçsüzlüğünü gereği gibi değerlendirmiş bulunan Mustafa Kemâl'in büyük siyaset oyuncularını böylesine bölebilmesinin büyük başarısında kuşkusuz yeri vardır.

Öte yandan, başka bir Avrupa devletini, Balkanlar'da Bulgaristan'ı da yanına almış olması az bilinen ve ona ilişkin az yazılmış olan bir konudur. Ankara Hükümetiyle Bulgaristan arasındaki dayanışmada Bulgar kaynakları zengindir. 1960'lı yıllarda Sofya'da tanıdığım (Bilimler Akademisinin Balkan Çalışmaları Enstitüsünde görevli) Stefan Velikov'un bu konudaki Bulgarca yayını 1969'da Türkçeye de çevrilmişti.³⁴ Özellikle bu Balkan komşumuzla yakınlaşmada bu devletin Birinci Dünya Savaşı'nda bağlaşığımız olmasının ve ona da Neuilly Antlaşmasının yenik devletlerden biri diye zorla kabul ettirilmesinin rolü vardı.

Bu bağlamda şu gerçeklerin de sözünü etmekte yarar var: Rus Devrimi'nin önderi V. İ. Lenin Sevr Antlaşmasını eleştiren az sayıdaki Avrupalılardan biriydi. Ayrıca, Nisan 1920'de

³³ İstanbul'da basılan haftalık Türk *Solu* dergisinde "15 Mayıs İzmir'inde İtalyan Ressam" başlıklı yazıma bakınız.

³⁴ Bende Bulgarca aslı olan yapıtın Türkçesi: Stefan Velikov, *Kemâlist İhtilâl ve Bulgaristan: 1918-1922*, çev. Naime Yılmaer, İstanbul, Kitap Yayınları, Dünya Gözüyle Atatürk Dizisi No. 1, 1969. Benim tanıtma yazım için: Türkkaya Ataöv, "Kemâlist İhtilâl ve Bulgaristan," *A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C. XXV/4, s. 374-379. (Bu yazımda Mustafa Kemâl'in Sofya'da Askeri Ataşe görevindeyken iç kapağını imzalayıp kullandığı ve ailemizce eski kitap satanlardan beş liraya alınmış *Larousse* sözcüğünün tarihle imzasının bulunduğu iç kapak sayfasının fotokopisi de basılmıştır. Kendi el yazısı alt alta şöyledir: 19 Eylül 1330 Sofya M. Kemâl).

toplanmış olan Üçüncü Enternasyonale katılan Yunan Sosyalist İşçi Partisi Yunanistan'ın Anadolu'ya saldırısını onaylamayan tek siyasal Yunan kuruluşuydu. Bulgaristan'ın kapsamlı bir karar ve yönetim merkezi olarak Ankara Hükümetine desteği, Moskova'daki yeni Sovyet iktidarının tavrı gibi, nitelik yönünden önemlidir.

Birinci Dünya Savaşı büyük emperyalist devletlerin dünyayı yeniden bölüşmelerinde kimlere hangi topraklar, ham madde ve pazarların kalacağını saptayacak olan silâhlı mücadele olduğuna göre, savaş Britanya ve dostlarının malî tekelleri yararına sonuçlanınca, Almanya ile Osmanlı ve Bulgaristan gibi yandaşları bütün varlıklarını yitirme tehlikesiyle karşı karşıya kaldılar. Bu koşullar Türklerle Bulgar yurtseverlerini birbirine yaklaştırdı. Ayrıca, Mustafa Kemâl'in 23 Ekim 1913'de Sofya'da başlayan görevi ona bu komşuyu ve oradaki birçok siyasetçiye özel olarak tanıma fırsatını vermişti. Bütün olanakları seferber eden onun gibi biri için bundan da yararlanması çok doğaldı.

Örneğin, daha Jön Türk akımı sırasında Makedonya orta sınıfının sol kanat ileri gelenlerinden Yane Sandanski ile tanışmış olduğu gibi, Bulgaristan'daki yıllarında da yüksek rütbelilerle bağlar kurmuştu. Daha 1920 yılının başında eski tanıdığı milletvekili D. Açkov'u ısrarla Ankara'ya çağırmıştı. Emperyalist devletler Bulgar Hükümeti'ne baskı yaparak bu arayışların durdurulmasını isterken, üç Türk ve dört İtalyan gemisi Burgaz'dan yükledikleri silâhları Anadolu'ya kaçırılmışlar, ayrıca Yunan ordusunda silâh altına alınmış olan Batı Trakyalı ve Makedonyalı Bulgarlar da Yunan kuvvetlerinden kaçarak Türk milliyetçilerine sığınmışlardı.

Bulgar *Rabotniçeski Vestnik* gazetesi Nisan 1920'de Genel Yayın Müdürü H. Kabakçiev'in imzasıyla Türkiye'yi parçalama tasarılarına ilişkin yayımladığı yazıda Britanya ve Yunan ortaklığının yayılmacı siyasetini suçluyor, Atina'daki yönetime Londra'nın "kiralık silâhı" diyordu. Vasil Kolarov da Ankara'nın ilk zaferini "emperyalizmin kayalıklarında ilk

gedik” diye alkışladı. Ordunun sözcüsü olan *Narodna Armiya* Türk zaferini “Doğu dramının ilk parlak sonucu” sözleriyle kutladı. .

Öte yandan, yabancıların, Türkiye’de olduğu gibi, Bulgaristan’da da askerî denetim kurulları vardı. Bunlar Tunca Nehri kıyılarında Yanbol ve Elhovo’dan Türkiye’de Kemâlistlere silâh kaçırıldığını saptadılar. Bu gerçeği Bulgar Bağımsız İşçi Partisi hükümeti ve onun başındaki Alexander İstanbulinski de biliyor ve onaylıyordu. Ancak, Bulgar başbakanının bu tutumu yerli faşistler ve onların ustaları emperyalistlerce ‘cezasız’ bırakılmamış ve hükümet 9 Haziran 1923’de düşürülerek İstanbulinski öldürülmüştü.

Mondros Antlaşması (M. 23) gereğince, Türkiye eski bağlaşıklarıyla, bu arada komşusu Bulgaristan’la da, diplomatik ilişkileri kesmek zorunda bırakılmıştı. Ama Mustafa Kemâl 30 Nisan 1920’de İstanbulinski’ye Anadolu savaşının amaçlarını anlatan ve ilişkileri yeniden kurmak isteyen bir mektup yolladı. Bulgar Hükümeti 1921 ortalarına doğru Ankara’ya gizlice (Angel Grozkov, Grigor Pisare ve Paskal Ençev’den kurulu) bir heyet yolladı. İşbirlikçi Bulgar burjuvazisi ortak düşmanlarımızı bu görüşmeden haberdar etmekte gecikmedi. İngiliz gazetesi *The Daily Telegraph* nelerin görüşüldüğünü bulup çıkarmak için Albay Repington diye birini Sofya’ya yolladı. Grozkov ve iki arkadaşı Akdeniz vapuruyla İnebolu’ya giderek bir süvari birliğinin korumasında Ankara’ya doğru yol alırken, Mustafa Kemâl’in destek sağlamak için görevlendirdiği Cevat Abbas Bey de 27 Şubat 1921’de Sofya’ya varmıştı.

Trakya ve Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin İkinci Kongresinin 9-13 Nisan 1920 tarihlerinde Edirne’de yer aldığını ve Cafer Tayyar’ın Trakya’daki kurtuluşçu çevrelerin komutanı seçildiğini, bunların Bulgaristan’da başkaldıran Abadçiev’le temasları olduğunu, ayrıca Mustafa Kemâl’in bu gelişmeleri yakından izlediğini anımsayalım. Cafer Tayyar, daha Mayıs 1920’de Edirne garnizonundan Yarbay Baha Bey’le

birlikte, Karaağaç'a giderek Bulgar okul denetçisi Naçev'le de buluşmuştu. 10 Mayıs'ta da Bulgar sınırında Sofya'dan yollanan bir binbaşıyla konuştu. 6 Haziranda siyasî danışmanı Şekip Bey Sofya'ya geçerek orada bir yıl kalıp karşılıklı yardımlaşmanın alt-yapısını hazırladı. Cafer Tayyar'ın karargâhında birkaç Bulgar da görev yapmaktaydı. Daha 22 Mart 1920'de Virantepe'de her birinin içinde 150-200 tüfek bulunan iki araba, Türk ve Bulgar askerlerinin koruması altında, Kocamustafapaşa'dan geçerek Edirne'ye varmıştı.

Bulgar Meclisinde yaptığı konuşmada Sevr ve Neuilly Antlaşmalarının değiştirilmelerini isteyen İstanbulski 1922 yılı sonlarında S. Pokaniçarov'la B. Açkov'u Cevat Abbas'la Ankara'ya gönderdi. Cafer Tayyar'ın kuvvetleri dağıldığında, Türk tarafındaki asker ve sivil bir süre Bulgar topraklarında kaldılar. Bunların içinde piyade ve topçu birlikleri, (Abdurrahman Nafiz Gürman, Sami Topçu ve Şükrü Gökberg gibi sonraları paşa olan) subaylar ve (silâhla savaşıacak insan kaçıran) Şekip Kesebir, Ekrem Demiray, Şevket Dingilloğlu, Ali Seyfi, Rıdvan Ergüder, Şefik Bidcioğlu ve Fuat Balkan gibi) siviller bulunuyorlardı. İslambolinski Edirne'deki Bulgar temsilcisi T. Markov'un da gizlice Ankara'ya geçerek Kemâlistlerle bir dayanışma antlaşması yapmasını istedi. Başka bir ada hazırlanmış bir belgeyle yola çıkan Martov 27 Ocak 1923'de Mustafa Kemâl'le İzmir'de Göztepe'de buluştuğunda Türkiye kurtulmuş, iki komşu ülke bu yakınlaşmadan yarar sağlamışlardı.

Uluslararası Düzenin Çelişkisi:

Türkiye kurtulştan sonra hemen bir devrim yoluna girdi. Devrim durmayacak, gelişecekti. Var olan eskiyi korumakla başlayan direniş yerini yeni atılımlara bıraktı. İçte devrim ve dışta yeni bir dünya ilişkisini anlatmak gerekiyordu.³⁵ Devrimin

³⁵ Başlangıcı ve değişimi kuşkusuz en iyi Mustafa Kemâl Atatürk'ün yaptıklarıyla *Nutuk* gibi yazdıkları ve demeçleri anlatır. Bunun "ıdrakını ve izahını" Şevket Süreyya Aydemir'le Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun başını çektikleri 1932-35 yıllarının altı kişilik *Kadro* dergisi yapmayı üstlenmişti.

anlatımı o devrimin ilk ilkesiydi. Söz konusu olan yalnızca bir yönetim değişikliği değildi; sıradan bir reformla da sınırlı kalmamıştı. Kendine özgü, tam ve etkileri yönünden uluslararası nitelikte ve önemde ileri bir atılımdı. Devrimin ilkeleri vardı ve onu yürütenlerin başındaki önder adım adım yapılması gerekenlerin bilincindeydi.³⁶

Türkiye’de gelişmiş kapitalizmin Avrupa’da ve genelde Batı’da görülen çatışmalarına, yani kanlı da olabilecek sınıf mücadelelerine sürüklenmeden, dünyada bağımsız, egemen ve eşit bir devlet olduğu denli ekonomi açısından da bir bütün olabileceği düşüncesi ağırlık kazanıyordu. Ötesi, sömürgeler ve yarı-sömürgeler çağdaş dünyada proletaryanın sınıf savaşımı ve sınıfsal devrimleri yanında bağımlı, kendi başına eylemsiz ve yardımcı bir akımın sahnesi olmayabilirlerdi.

Bu durumda, çağdaş dünyada bir değil, iki yapı çatışması vardı. Bu çatışmaların biri kapitalizmin ilerlemiş olduğu ülkelerde proletarya ile burjuvazi arasındaki çatışmaydı. Öteki de sömürge ve yarı-sömürgelerle metropoller, yani endüstrisi gelişmiş ileri ülkeler arasındaki çatışmaydı.

Bu sahnede Türkiye’nin yeri, hem de gerçekte başlamış ve bitirmiş olduğu Bağımsızlık Savaşıyla zaten belirmişti. Demek ki, Türkiye çağdaş düzenin bu ikinci çatışmasına karışan, onu çözen ve bu çözüşte bize benzeyen tüm ülkelere başarılı örnek olan önder bir devrimin içinde ve başındaydı. Türk Devrimi iki İnönü, Sakarya ve Başkomutanlık Muharebeleri, toprakların kurtuluşu ve Lozan’daki kazanımlarla bitmiyordu. Türkiye’nin tarihsel görevi yalnız o savaşlarla tüm kendine benzeyen toplumlara yalnız örnek olmak değil, bu savaşlardan sonra içteki büyük çelişkilere de gerek kalmaksızın, işçi sınıfı da oluşmadığına göre, sıfırdan başlayan ama ayrıcalıkları olmayan bir ulus yaratmaktı.

Bu nedenle, ekonomik yapıda geleceği çizmeyen ve yön

³⁶ Bu düşünceleri ve kazanılan mevzileri savunan *Kadro* dergisinin sesi Çin’e değin uzanmış, Arap dünyasında, örneğin Mısır’da her sayısı düzenli biçimde duyurulmuştu.

vermeyen eylemleri bir yana bırakarak, daha doğrusu küçük özel girişimleri yasaklamayarak, büyük tekniği ve büyük para akımlarını devletin elinde toplamak gerekiyordu. Hem de yalnız ekonomik olan büyük atılımları değil, ulusal yaşamın eğitim, sağlık ve bayındırlık gibi alanlarını da düzenleyecek plânlı bir devletçilik vazgeçilmez görünüyordu.

1919’la başlayan olayların anlatımı şöyle bir yorumu kaçınılmaz kılıyordu: Çağdaş düzenin büyük ve tek bir çatışması vardır. O da “kapitalizm” denen üretim, değişim ve dağıtım ilişkilerinin toplumun büyük kitlesini “proleterleştirmekte”³⁷ olduğu, yani toplumda çoğunluğu oluşturan emekçi sınıfla özellikle büyük (ya da tekelci) sermaye arasında bir çatışma yaratmasıdır.

Mustafa Kemâl Orta Çağ karanlığı içinde gözleri kapalı olanların temel haklar ve demokrasi için yeni bir yaşam biçimine uyanacaklarına inanıyordu. Önce Hint Müslümanlarının en doğuda Bengal ve ülkenin batısında Delhi ve Lâhur yörelerinde kaynaşma yaratıp kısa sürede Hinduları da içine alarak ozan Nazrul İslâm, yayımcı Mevlânâ Azad ve nihayet Gandhi’de Türkiye’nin atılımlarına destek isteği uyandırdı. Cumhuriyet’in kurulmasından sonra, Atatürk’ten büyük ölçüde etkilenen komşulardan Afgan Kralı Amanullah Han 1928’de ve İran Şahı Rıza Pehlevi 1934’de Türkiye’ye geldiler. İkisinin de hedefi kendi uluslarını bağımlılık ve gerilikten kurtarmak için Atatürk Türkiye’sini örnek almaktı. Bu örneklerin kimilerine ilerideki sayfalarda ayrıntılı biçimde inmek zorundayız.

Ancak, Atatürk’in bir mucize gerçekleştirdiği o yıllarda yeryüzündeki siyasal güç dengesi hâlâ genelde emperyalizmden yanaydı. Mustafa Kemâl Atatürk Türkiye için tam zamanında

³⁷ Britanya İşçi Partisinin düşünce yönünü oluşturan Fabian Derneğinin etkin ileri gelenlerinden (oyun yazarı ve düşünür) George Bernard Shaw “kapitalist” düzene “proleterleştirme” düzeni denmesini uygun bulur, çünkü sermaye her düzen için gereklidir; devlet ve devletçi düzen için de. Önemli olan paranın tüm ulusun hizmetinde mi, yoksa çok küçük bir azınlığın tekelinde mi olduğu ve yalnız bu ikincilerce kendi koşulları çerçevesinde ve yalnız kendileri için mi kullanıldığıdır. Shaw’un kitabı: *The Intelligent Woman’s Guide to Socialism, Capitalism, Sovietism and Fascism*, Harmondsworth, England, Penguin Books, 1965 (ilk baskı: 1928), s. 129.

Hindistan başkenti Yeni Delhi'de "Mustafa Kemal Atatürk Caddesi"

Bangladeş başkenti Dakka'da "Kemal Atatürk Caddesi"

ortaya çıkmıştı; ancak, Doğu ve Güney Küre için henüz erkendi. Sömürge düzeninin on-dokuzuncu yüzyıla özgü biçimde çökmesi için İkinci Dünya Savaşı'nın bitmesini beklemek gerekiyordu. Hemen eklemeli ki, siyasal bağımsızlıktan sonra, emperyalizm McCarthycilik, Soğuk Savaş ve küreselleşmedeki rolleri gibi yeni yüzleriyle görünecekti.

Bu bağlamda, ulusal kurtuluş akımlarının ana ilkelerini topluca ve biraz daha ayrıntılı olarak anımsatmakta yarar var. Önce, onlar tarihsel kökenleri yönünden uluslararası anlamı çerçevesinde büyük bir çelişkinin, içeriği açısından tekelci sermayenin gelişmesinde son aşama olan emperyalizmin tutsağı sömürgelerle teslimiyetçi yarı-sömürgelerin örgütlü küresel sermayenin çıkarlar, haklar, dünya ürünlerinin paylaşılması ve yaşam biçimi olarak çatışmasıdır. Karşıtlık ve bundan doğacak olan her türlü savaşım hem ekonomik, hem siyasal olacaktır. Bu çatışmanın itici nedeni bir yandan elektrikle makinelerin sanayiye uygulanmasının doğurduğu koşullar, öte yandan da sanayideki bu dev boyutlu gelişmenin dünyanın belirli ülkelerinde, daha doğrusu onların örgütlediği Nev York, Los Angeles, Londra ve Berlin benzeri anakentlerde odaklanmasıdır.

Ulusal kurtuluş akımlarının amacı bu çelişkiyi ortadan kaldırmaktır. Böylece, yeryüzünde alan, devlet ve kişi olarak çoğunluğu oluşturan büyük parçanın azınlıktaki para odaklarına bağımlı kılınmasının sonunu getirmektir. Bu amacın başarıya ulaşması vurduğu yerden ses getiren eylemle, ayak direyen, örgütlü ve yaygın direnişle olur, kendi içine kapanıp işi 'kader'e bırakmakla, imamın ya da papazın duasından medet ummakla değil. Sakarya Zaferinden sonra Ankara'ya dönen Mustafa Kemâl'i karşılayanlardan bir imam başarıyı evliyaların yakınmalarına borçlu olduğumuzu söylediğinde, şu yanıtı almıştı: Komutanlarımızın doğru kararlarına ve askerimizin özverilerine; başka bir şeye değil! Hindistan'da Gandhi ve onun yolunun yolcuları bunu daha uzun, ama genelde barışçı yoldan gerçekleştirmiş olabilirler. Ancak, Anadolu'daki zaferlerin

Güney Asya'ya etkilerine ileriki sayfalarda bir yer ayırmamız gerekiyor.

Ulusal kurtuluş savaşlarının amaçlarına ulaştığını düşünerek, kurtuluşçu önderlerle kurtulan halkın bundan ne gibi sonuçlar çıkarmaları gerektiğini düşünelim. Başlarına gelen belâların yinelenmemesi için şu gerçekleri görmeleri beklenir: Üretim araçlarıyla o araçlara sayılı ülkelerin ve onların içinde bir avuç egemen sınıfın sahip olması çağdaş toplumda tüm çelişkilerin ana nedeni, yani temelidir. Öyleyse, gitgide büyüyen tekniği ve buna dayalı iktisadî atılımları birkaç kişinin değil, toplumun denetimi altına almalıdır ki, kurtuluş akımları savaşlar sonunda başarıya ulaştınca, toplumlar bir çelişkiden başka bir çelişkiye sürüklenmesinler ve önceki özverili çabaları boşa gitmiş olmasın.

Yenilen ya da geri çekilmek zorunda kalan tekelci sermaye merkezleri kendi halklarına zarar vermeyi sürdürebilecekleri gibi, saldırılarını yineleyebilirler de. Bunda dış dünyanın anakentleri tarafından sömürülen yabancı halkların da kendi sömürgenlerini ortadan kaldırmaları hem kendilerini hem başkalarını kurtaracaktır. Ancak, uluslararası niteliğe kavuşmuş olan tekelci sermaye kendi karabasanı olacak olan bu sonucu önce kendi ülkelerinde engellemek için bir dizi önlemler alacaktır.

Kurtuluşu gerçekleştirmiş olan toplumlara dönerek şu ikinci savaşımın ereklerini belirtmeliyiz. Ulusal kurtuluşun amacı yalnız dışarıya karşı ekonomik bağımlılığı değil, içeriye karşı da belirli bir sınıf ya da azınlığın egemenliğini engellemektir. Bu türlü akımların tarihsel bir görevi de ulus yapısında feodal ilişkileri ve Orta Çağ kurumları yıkıntısını yok etmektir. Ulusal kurtuluş akımına sahne olan bir ülkede bu türlü çelişkiler de ortadan kaldırılmalıdır.³⁸

³⁸ Türkiye Cumhuriyeti'ni kuranların, özellikle Atatürk'ün önderliğinde, toprak ağalığına karşı kapsamlı ve adım adım önlemleri için: Bilsay Kuruç, *Mustafa Kemâl Döneminde Ekonomi: Büyük Devletler ve Türkiye*, İstanbul, Bilgi Üniversitesi, 2011, s. 469-486. "Toprak Kanunu" bağlamında özellikle Atatürk, İsmet İnönü, Şükrü Kaya, Celâl Bayar, Refik Şevket İnönü, Emin Sazak ve Halil Mentеше'nin konuşmalarına bakınız.

Bir ulusal kurtuluş olayı ne yalnız siyasal, ne yalnız iktisadî, ne de yalnız hukuksal bir sorundur. Bu türlü akımlara katılmış ya da katılacak olanların bir yeniden doğuş ve kurtuluş hareketidir. Egemenliğin kazanılmasından sonra, onun korunması ve sürdürülmesi için de ulusun birliğini zedeleyen ya da yok eden kişilikçi, zümreci ve gerici nitelikte sınıfçı eğilimlere yer vermemesi ya da kaymaması gerekir. Sömürge ya da yarı-sömürge durumundan kurtulmak isteyen tüm ulusların kan, dil, din ve mezhep farkına bakmaksızın dayanışmaları ortak gerekliliktir.

Kendi kurtuluşunun askerî ve siyasal aşamasını gerçekleştirmiş, ardından içyapısında kapsamlı bir devrime yönelmiş olan Türkiye, 1920'ler ve 1930'lar dünyasında, tüm benzeri hareketlerin gerçek ve tam temsilcisi, örneği ve önderiydi.

Bir Ulusal Önderden de Öte:³⁹

Türkiye'deki olay ve onun eşsiz önderi dünya halklarının büyük çoğunluğu için de bir mucizeydi. Örneğin, bilgisi, sezgisi, hesaplılığı, yerinde girişimciliği ve aldığı sonuçlarla askerlik tarihinde kendinden söz ettiren Napolyon gibi komutanların tümünden daha üstün askerdi. Tarih kendi ordularını mahveden komutanlar da gördü. Gelibolu'da kazasker-serasker geleneğinden gelip ferik gibi yüksek rütbeli ordu komutanlarının Bâbîâli'nin bol-keseden "müşirlik" (mareşallik) verdiği Alman Liman von Sanders'in düşmanın Saros Körfezi çıkartmasını yanlış değerlendirmesine ses çıkaramazken, gerçek çıkartma yeri olan Anafartalar'a zamanında yetişerek başkent İstanbul'un daha ilk günlerde düşmesini önleyen ve göreceli olarak orta düzeydeki rütbesine karşın, "pâşâ-yi-bî-kârîne" (eşi olmayan paşa) sözcüklerine uyan kişi oydu. Geceleri çadırında bile okuduğu kitaplarla yeterince tarih bildiğinin, "düvel-i

³⁹ Bu başlıkta Hindistan'da felsefe dergisinde basılmış olan yazım için: Türkkaya Ataöv, "Atatürk – More Than a National Leader," *Darshana International*, Moradabad, India, XXII/1 (January 1982), s. 16-20.

muazzama”nın (büyük devletlerin) “Doğu sorunu” dedikleri kavramın gerçekte emperyalist paylaşım olduğunun o yıllarda bilincindeydi. “Bandırma” vapurundayken de, Samsun’a ayak bastığından sonra da, her adımında en çok güvendiği kendi ulusuydu. Batı’nın kendini demokrat sayan önderlerinin halkıyla bu denli dürüst ve içtenlikli iletişimin kurabildiğini sanmıyorum. Oturduğu yerden ısmarlama büyük bir Ermenistan haritası çizmeyi tasarlayan, ama ayağının yerden kesik oluşuna bakmadan “*self-determination*” sözcüğünü diline dolamış bulunan ABD Başkanı Woodrow Wilson için “zavallı” sözcüğünü kullanmış ve süngü, kuvvet, şeref ve haysiyetin savunamadığı hatların hiçbir ilkeyle savunulamayacağını anlamadığını açıklamıştı. Savaş sonunda Paris’te dünyayı kurtaracak adammış gibi karşılanan, ama siyasetin abecesini bilmediği ortaya çıktıktan sonra ülkesine başı eğik dönen Wilson Mustafa Kemâl’in yanında çocuksu bir amatördü.

Yirmi-birinci yüzyıla kalan öngörülerini hâlâ geçerli olan Atatürk’tür. Çağdaşı olan Hitler yetenekli bir ulusu alıp birkaç yıl içinde karayıkıma sürükledi, ardında 50 milyon ölü bırakarak. Bir gözü Doğu Akdeniz’de olan faşist buyurgan Mussolini için halkının o adamı bir gün asacağını söylemişti; dediği çıktı, bacağından baş aşağıya asıldı. Churchill Britanya yayılmacılığının (Çanakkale bozgununda görüldüğü gibi) zaman zaman beceriksiz bir uygulamacısıydı. Döneminin birçok devlet adamı iktidarda yalnız vakit öldürdüler.

Atatürk ise, Türkiye’de cumhuriyeti kurduğunda Avrupa’da tahtlardan-taçlardan geçilmiyordu. Bu anakara Türkiye’de gerçekleşen cumhuriyet düzenine hazır değildi. Arnavutluk, Belçika, Danimarka, İtalya, Macaristan, Romanya, Yugoslavya ve Yunanistan’da (ayrıca, başka bir siyaset yapılanması ve ortamında Britanya’da da) krallıklar vardı. Doğu komşumuz İran’da ve güneyimizde Mısır’da da. Gene komşularımız Suriye, Irak, Lübnan, Ürdün, Filistin ve Pers (Arap) Körfezi’nin krallıkları ya da şeyhlikleri bağımsız bile

değildiler. Suudî Arabistan tam bir Orta Çağ geriliğindeydi; şimdi de büyük ölçüde öyledir. Almanya, Avusturya, İtalya, İspanya ve Portekiz’de faşizm açıkça iktidardaydı. Türk kadınlarına seçme ve seçilme hakkı tanındığında, Avrupa’da Fransa, İtalya ve İsviçre’de bu hak henüz yoktu; kuşkusuz, hiçbir Orta Doğu ve Kuzey Afrika’nın Müslüman ülkesinde de.

Gene Avrupa’da ölümle karşı karşıya gelen seçkin ya da sıradan kişilerin ilk göçmek istedikleri ülke Atatürk Türkiye’siydi. Bunu iyi bilen (fizikte Nobel ödüllü) Albert Einstein Atatürk ile İnönü’ye yolladığı 17 Eylül 1933 tarihli alçakgönüllü mektubunda dünya çapında Alman bilim adamlarının kabulünü istihdam ediyordu.⁴⁰ ABD’den de kabul edilenler Atatürk Türkiye’sini yeğleyerek ülkemize geldiler. Yalnız profesörler ya da ünlü seçkinler değil, binlerce sıradan Avrupalı da.

Bu seçkinlerin yüzlercesinin içinden birkaçına göndermeyle yetinmek istiyorum. Schwartz ve Hirsch İstanbul Hukuk Fakültesinde, heykeltan Rudolf Belling ve ressam Léopold Lévy Güzel Sanatlar Akademisinde öğretim üyesi oldular. Genetik profesörü Kurt Kosswig “Manyas kuş cenneti”ni bulan kişiydi. İktisatçı Alexander Rustow İstanbul’da ders verdi. Fritz Neumark Frankfurt Üniversitesinin eski rektörüydü. Sonra Berlin’de Belediye Başkanı olan Ernst Reuter Ankara Siyasal Bilgiler Okulunda Şehircilik Enstitüsünü kurmuştu. Edward Melchior Ankara Nümune Hastahanesi yöneticiliği yaptı. Albert Eckstein Türkiye’de çocuk hastalılarını inceledi. Fritz Arndt İstanbul’da Genel Kimya Enstitüsünü kurdu. Leo Brauner yirmi-iki yıl Bitki Bilimleri Enstitüsü yöneticiliğinde bulundu. Frederich Dessauer radyolojiyi ve biyofiziği geliştirdi. İstanbul’da Patoloji Enstitüsünün başına kanser uzmanı Siegfried Oberndorfer getirildi. ABD’den vazgeçip Türkiye’yi seçenlerden Gustav Oelsner İstanbul Yüksek Mühendis Mektebi ve İTÜ’de on-iki yıl mimarlık ve kentleşme eğitimi verdi. Bruno Taut Ankara’da birçok önemli yapıların çizimini yapan kişidir. Arkeolog

⁴⁰ Nev York Halk Kütüphanesinde 2000 yılında çalışırken, 1933 tarihli bir Nazi kitapçığında Einstein için resminin yanında “onun da sırası gelecek” yazısını anımsıyorum.

Clemens Bosch ölümüne değin İstanbul'da İlk Çağ dersleri verdi. Carl Ebert Ankara'da çağdaş operayı, Paul Hindemith de Devlet Konservatuarını kurdular. Eduard Zuckmayer Musiki Muallim Mektebiyle Gazi Eğitim Enstitüsünde orkestra yönetti ve Ankara'da öldü. Cumhurbaşkanlığı Filârmoni Orkestrasının başında ölünceye değin Ernst Praetorius kaldı. Hans Winterstein gibileri Türk yurttaşı da oldular.

Kimileri savaştan sonra Türkiye'de yıllarca kaldılar. Birkaçı ülkemize gömülmeyi vasiyet ettiklerinden buraya getirildiler...Üstelik, Avrupa'nın çeşitli yörelerinden kaçıp gelenler yalnız bunlar değildi. Bir bölümünün kendi anı kitapları vardır; onlara ilişkin basılmış araştırmalar da. Binlercesi de faşizmden kaçan sıradan, ama aydın kişilerdi.⁴¹

Atatürk ta başından bu yana, önce her düşüncesinde yurtsever, devrimciliğinin ilk hareket noktası olarak halkçılığı ve insancılığı evrensel boyutta örnek bir devlet adamıydı. Onun gerçekçi siyasetinin ardında halk desteğinin bulunmasına karşılık, kimi yabancı siyasilerin aldatmacalar ustası olduklarına 'ayyuka çıkan' çok sayıda örnek verilebilir. Ancak, savaşın saldırıya karşı savunma dışında cinayet olduğuna inandığından, askerliğin yalnız sanat yanını seviyordu. Lozan'da siyaset oyuncularının olanaklarını, bu arada noksanlarını doğru değerlendirdiğinden, meydan muharebelerinde kazandıklarını diplomaside vermedi.

Kurtuluşun başka ülkeler için de halkın desteğiyle olabileceğini kanıtlayan önderdi de. Bunun ikiz-gerçeği de halkla onun temsilciliğine soyunan bir örgütün emperyalizmle bir arada ortak bir savaşım yürütemeyeceğidir. Başka bir deyişle, (PKK gibi) emperyalizmden destek alan bir kuruluş "kurtuluş akımı" niteliğinde olamaz. Ne kurtuluş akımlarının mayası buna elverir, ne de yakın geçmişin halkçı önderleri 'kurtuluş hareketiyle emperyalizmin ortaklığı' ikilisini onaylarlar. PKK ve yandaşları gibi örgütlerin yıllardır yaptıkları beş haneli kısımların yanı sıra,

⁴¹ Bunların biri (Avusturyalı Mme. Tirbuhoviç) ben altı yaşımdayken İstanbul'da evimize alınıp biz aile küçüklerine Almanca (ve piyano) dersleri vermişti. Robert Kolej'de Almanca öğretmenim de Almanya'dan Atatürk Türkiye'sine göç etmiş olan eğitimci, ressam ve piyanist Traugott Fuchs'tu. İkinin de yaşamları İstanbul'da son buldu.

emperyalizmle gelecekte önemleri daha da artacak olan petrol, su ve stratejik ortaklık üçgeninde egemenlik peşinde oldukları yerlerdeki insanlık-dışı toprak ağalığı ve ona dayalı haksızlıkları sürdürmek ve pekiştirmektir. Böylesine örgütlenmiş bir yapının gerçek amacı olsa olsa son tahlilde bu biçimde sınırlanabilir. Mustafa Kemâl'in Misak-ı Millî sınırları içinde yaşayan yurttaşlarını kurtarmaya çalışırken halkın desteğine kavuşması örneğine karşılık, günümüzde Güney-doğu Anadolu'nun yalnız Kürtleştirilmiş Türkleri (ve Ermeni kökenlileri) değil, yer yer kalabalık kitleler halindeki Kürt-kökenli insanları PKK'nın kanlı eylemleri yüzünden konutlarını ve kentlerini bırakıp göçmektedirler.

Atatürk önce kendi ulusunu esenliğe kavuşturduğundan, Türk varlığının geleceğiyle cumhuriyetin güvencesini yeni Türk insanında ve onun yükselteceği kültürde gördü. Bu yaklaşımı uygar, bütüncül ve akılcıdır. Onun anlayışında uygarlık tüm insanlığın ortak birikimidir, günümüzdeki uluslararası tekелci sermayenin küreselleşme yutturmacası değil. Aydınlanma Çağı'nı ayrıntılı incelediği gibi, geleceğin dünyasında daha hakça uluslararası ilişkiler anlayışına inancını da dile getirdi.

Ankara'da şimdi müze olan ilk Cumhurbaşkanlığı Köşkündeki çalışma odasında ve Anıt-Kabir'in ilgili yerlerindeki okuduğu kitaplara, sayfa yanlarına aldığı notlarla birlikte bakmakta yarar var. Örneğin, Fransız Devrimi'nin her yönü üstüne onun kadar geniş bilgili ülkemiz uzmanına az rastlanır. Öte yandan, çağdaşlaşma yarışında başka girişimlere, bu arada Japon örneğine de yeterince eğildiği anlaşıyor.

Cumhuriyetin kültür bütüncüllüğünde “maddî” ve “manevî” diye bir ayrım da yoktur. Kültür ekonomik ve uygulamalı-bilimsel (teknolojik), kısaca maddesel olan ile düşünce, dil ve yazın gibi içsel olanın, yani bu ikisinin yapı, kurum, işlev ve güçlerinin toplamıdır. Atatürk hem kuramcı, hem uygulamacıydı. Geçmişten kalıtım olan cemaat kültürünü aşır çok yönlü bir ulusal kültür yaratmaya girişti. Devrimin

Avustralya'nın Albany kentinde "Atatürk Heykeli"

Avustralya ve Yeni Zelanda (ANZAC) askerlerinin 1915'te Britanya savaş gemilerine yüklendikleri yere şimdi "Atatürk Girişi" adı verildiğini gösteren yazı.

temelinde (sonraları Asya’da Hindistan’da da uygulanan) lâiklik vardı. Halifelîge bölgede bir etki aracı olarak bile değeri vermedi. Günümüzde Suriye ve Irak topraklarının birtakım yörelerinde halifelîge özenenlerin kanlı eylemleriyle ona tepkiler görmezden gelinemeyecek şiddettedir. Ama Sovyet uygulamasının da peşinden gitmeyerek, dini yurttaşın özel yaşamına bıraktı. Kendi devletçiliğe yönelirken, Sovyet uygulamasında özel girişimin her türlüşünün yasaklanmasının yararına da inanmadı.

Eğitim aracı olarak dili ve yazıyı Türkçeleştirdi. Bunun için Türk Dil Kurumunu, ulusun ve daha çok onunla bağlantılı olarak dünyanın geçmişini bilimsel araştırmaya yönelik olarak Türk Tarih Kurumunu kurdu. Bu türlü kurumlar Avrupa’da komşu Yunanistan ve Asya’da bağımsızlıktan sonra Hindistan’da da devlet katında uygulanmıştır. Birbirini izleyen eğitim ve tarih kongrelerinden sonra köylünün aracısız tarım üreticisine değışmesinde eğitimci ve pratik bilgili uzman yetiştirecek ilk köy enstitüsü de Atatürk zamanında açıldı. Daha cumhuriyet ilân edilmeden önce İzmir’de yer alan İktisat Kongresinde “kılıç/sapan” ikilemini yaparak Osmanlı’nın sapanı, yani iktisadı geçmişte kılıçla yendiğı halklara bıraktığını, ama sonunda sapanın kılıcı yendiğini örneklerle gösterdi. Kırsallık sorunlarına çözüm getirmenin yanı sıra, iktisat siyaseti, aynı zamanda, sanayileşmek, yani fabrika açmak, demiryolu döşemek ve bunları devletçilikle birleştirmekti.

Bunlara koşut olarak, kütüphaneli, musikili, sahneli ve halka açık konuşmaların yapıldığı salonlu halkevleri açıldı.⁴² Daha küçük yerlerde çok sayıda “Halk Odaları” vardı. Köylü-kentli, alaylı-okullu, halk-aydın ve cemaat-toplum ayrımları böylece ortadan kalkacaktı. Yeni yurttaş kimlik ve güven duygusu kazandı.

Dış Siyaset:

Dış siyasette kimileri, kişi ya da devlet olarak, eski

⁴² Ben ilk sinemayı, ilk tiyatro oyununu Gelibolu Halkevinde gördüm, ilk şiirimi çocukken orada okudum.

düşmanlar olsalar bile, Atatürk'ün “Yurtta Barış, Dünyada Barış” anlayışının uygulaması Trakya'daki ve Anadolu'daki komşularımızlaydı. Sovyet Rusya ile yapılan 1921 Antlaşması 1920'lerde ve 1930'larda bize çok şey kazandırdı. Sovyet süvari orduları eski komutanı ve Moskova'daki yönetimin önde gelenlerinden (1953'den sonra Sovyet Devlet Başkanı) Mareşal Kliment Yefremoviç Voroşilov başkanlığındaki Sovyet heyeti Cumhuriyetin Onuncu Yılındaki törenlerin seçkin dış katılımcılarından. Kurtuluş Savaşımızın kazazedelerinden Eleutherios (Kriyakos) Venizelos'u gene başbakan olduğunda Türkiye'ye çağırın da bizdik. Onun ziyareti sırasında (1930) Ankara Antlaşması da imzalandı. Türkiye'nin ileri hamlelerini gözleriyle gördükten sonra, Atatürk'ü Nobel barış ödülü için uzun mektubuyla aday gösteren de oydu. Yunanistan'ı Anadolu'ya karşı saldırganlığa iten Britanya'nın yeni kralı Sekizinci Edward da Atatürk'ün konuğu oldu; Sırp-Hırvat-Sloven, Romen, Afganistan, Irak, İran ve Ürdün kralları da. 1947'den sonra Hindistan Başbakanı olacak olan J. Nehru Londra'daki eğitimini bitirdiğinde ülkesine dönerken, Türkiye'ye uğrayıp Atatürk'le tanışmak ve konuşmak istiyordu. Onu o günlerde yitirdiğimizden, bu olanaksızlığı hüznle anımsar.

Yeni Türkiye Cumhuriyeti (günümüzdeki Birleşmiş Milletler'in bir tür hazırlayıcısı olan) Milletler Cemiyeti'ne tüm üyelerin ortak çağrısı üzerine 1932'de üye oldu. Dışişleri Bakanımız Tevfik Rüştü Aras Milletler Cemiyeti merkezinin bulunduğu Cenevre'de ve birçok başkentte etkili ve aranan bir temsilciydi. Avrupa ve Balkan devletlerinden Romanya, Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı (sonra Yugoslavya) ve Yunanistan Türkiye ile 9 Şubat 1934'te Balkan Paktını imzaladılar. Bu dostluk antlaşmasının kimi hazırlık toplantıları (Atatürk, İnönü ve Aras'ın katılımlarıyla) İstanbul'da yer aldı.

Arnavutluk'un katılmamasının nedeni bu küçük ülke üstünde faşist İtalya'nın yakın etkisiydi. 1926-27 yıllarında İtalya ile imzalanmış olan iki Tirana Antlaşması bu ülkeyi bir

İtalyan protektorası konumuna indirdi. Roma'daki faşist yönetim bu küçük ülkenin askerî işlerini eline almış, on yıllık bir kredi de ekonomik denetimi sağlamıştı. Sonunda, İtalyan donanması Durazzo önünde belirmiş ve karaya çıkan askerler toprakların bir bölümünü işgâl etmişlerdi.

Bulgaristan'a karşı haksız bir yaptırım olan Neuilly Antlaşmasını değiştiremeyen Sofya hükümetleri umutlarını Avrupa'daki düzeni değiştirmeye yönelik Nazi Almanyası'na bağladılar. Bir Balkan ülkesi sayılmayan ve Trianon Antlaşması altında ezikliği süren Macaristan da uluslararası düzeni değiştirmek isteyenlere yanaştı. Bu serüvende Bela Kun başkaldırmasını, ardından "Uyanan Magyarlar" diye kralcı-faşistleri ve Amiral Nicolas Horthy, Kont Stephen Bethlen, Kont Julius Karolyi ve Julius Gömbös buyurganlıklarıyla İtalya'yla Dostluk Antlaşmasını (1927) ve Roma Protokollerini (1934) yaşadı.

İkinci Dünya Savaşı gibi sonraki olaylar özellikle Avrupa'nın güney-doğusunda bu dört ülkenin birlik kurmalarının ne denli koruyucu olduğunu kanıtladı. Atatürk gerçek tehlikenin büyük devletlerden, özellikle dünya barışına inanmayıp var olan durumu zorla değiştirmek amacıyla savaşa hazırlananlardan geldiğine inanıyordu. Balkan Paktına ya da benzerlerine başka katılan çok sayıda Avrupa ülkesi olsaydı, insanlık altı yıl süren dünya cehennemini yaşamamış olacaktı.⁴³

Türkiye doğuda da İran, Irak ve Afganistan'la 9 Temmuz 1937'de (Sadaabad Paktı diye de bilinen) bir Saldırmazlık Paktı imzaladı. Böylece, Atatürk Türkiye'si hem Avrupa'da, hem Asya'da en yakın komşularıyla, önceki ilişkileri ne olursa olsun,

⁴³ Nitekim, Bükreş Üniversitesinde doktora tezi olan (dostum) Cristian Popeştianu'nun *România şi Antanta Balkanica* (Romanya ve Balkan Antantı, Bucareşti, Editura Politika, 1968) başlıklı ve basılmış kitabının kapağında T.C. Dışişleri Bakanı Aras'ın fotoğrafı da yer alıyordu. Bu yayını Aras'a 1960'larda gösterdiğimde şu doğru değerlendirmeyi yapmıştı: "Balkanlar'daki sosyal bilimler araştırmacılarının savaş-öncesi komşular-arası paktlarla ciddi olarak ilgilenmelerinin nedeni Atatürk'ün öncülük ettiği bu paktların tek kurtuluş yolu olduğunu şimdi idrak etmiş olmalarıdır. Daha sonra gelişen olaylar Atatürk'ün dış siyasetinin Almanyası ve İtalya gibi genişlemeci devletlere zamanında ve topluca karşı koymanın ne denli gerçekçi ve çıkar yol olduğunu göstermiştir."

geniş birer güvenlik kordonu oluşturmuş oluyordu. Kısa süre sonra, Hatay Türkiye'ye katıldı ve T.C. başlangıçta Britanya, ardından Fransa ile 1939'da açıkladıkları önce karşılıklı yardım bildirileri ve sonra da 19 Ekim 1939 antlaşmasıyla Avrupa faşizmine karşı açık tavrını ortaya koydu.⁴⁴ Almanya'ya silâhlı çatışmaların ancak en sonuna doğru savaş ilân ettiyse de, tercihinin hangi yönde olduğu anlaşılıyordu. Hem silâhlar karşılıklı olarak çok gelişmiş, hem de savaşın Doğu Akdeniz'e sıçramış olmasına karşın, 1939 Antlaşmasında imzası olan Fransa yenilip işgâl edilmiş ve güneydeki kukla Pétain-Laval yönetimi, komşumuz Suriye mandasını da Nazi yanlısı cepheye çekerek taraf değiştirmişti. Bu durumda, devletler hukukunda “koşulların değişmesi” (*rebus sic stantibus*) kaydı işliyordu.⁴⁵ Buna ek olarak, Türkiye Cumhuriyeti'ni kurmuş olanlar o kuşağın eski deyimle “Harb-i Umumî” dediği boğuşmanın ülkeye nelere patladığını da biliyor, ölçülü ve sakınlı davranıyorlardı. Atlantik'ten Pasifik'e neredeyse tüm dünya uzun ve görülmemiş ateş, ölüm, yıkım ve aşağılanma çemberinden geçerken, T.C. bir dinginlik adasıydı. Bu da temellerini Atatürk'ün attığı dış siyasetin sonucudur.⁴⁶

Atatürk'ün daha ilerisi için de (Afrika'da ulusal kurtuluş akımlarını konu ettiğim kitabımın arka kapağına) inanç ve önbili simgesi olan şu sözlerini yazmıştım: “Şimdi doğacak olan güneşe bakınız. Bugün günün ağardığını nasıl görüyorsam, ulusların uyanışlarını öyle görüyorum. İstiklâl ve hürriyetine kavuşacak olan çok kardeş millet vardır. Onların yeniden doğuşu, şüphesiz ki, terakkiye ve refaha müteveccih vuku bulacaktır...”

⁴⁴ İkinci Dünya Savaşında Türkiye'nin dış tutumu üstüne İngilizce kitabım: Türkkaya Ataöv, *Turkish Foreign Policy: 1939-1945*, Ankara, Siyasal Bilgiler Fakültesi, 1965, 148 s. Ayrıca: Türkkaya Ataöv, *İkinci Dünya Savaşı*, İstanbul, İleri Yayınları, 2008, 227 s.

⁴⁵ Seha L. Meray, *Devletler Hukukuna Giriş*, C. II, 3. B., Ankara, Siyasal Bilgiler Fakültesi, 1965, s. 141.

⁴⁶ Bu tutumu halkımız ve kamuoyunu biçimlendiren siyasilerle yazarlar desteklediler. 1929 ekonomik bunalımından hemen birkaç yıl sonra gelen savaş her yerde büyük yokluklar yaratırken, Türkiye'ye de bir süre ekmek karnesi gibi kısıtlamalar ve kimi ürünlerde geçici yokluklar getirdi. “Savaş yıllarında şeker yokluğu gibi şeyler çektik!” biçimindeki eleştiriye karşı, Atatürk'ten sonraki Cumhurbaşkanı İnönü'nün yerinde yanıtı: “Ama baba yokluğu çekmediniz...”

Müstemlekecilik ve emperyalizm yeryüzünden yok olacak ve yerlerine milletler arasında hiçbir renk ve ırk farkı gözetmeyen yeni bir ahenk ve işbirliği çağı hakim olacaktır...’’⁴⁷

“Birleşmiş Milletler’de Türkiye” konulu ve bir meslektaşla ortak yayınınımızın başına Atatürk’ün “insanlığı bölünmez bir bütün ve bir ulusu da onun tamamlayıcı parçası” olarak gördüğüne ilişkin sözlerini aldık. Bir parmağın ucundaki acının tüm bedeni etkilemesi gibi, dünyanın her hangi bir köşesindeki rahatsızlığın da herkesin dikkatini çekmesi gerektiğini söylemişti. Böyle bir rahatsızlığı sanki içimizdeymiş gibi ele almalıydık. Felâket ne denli uzakta olursa olsun, onu yakınmış gibi görmeliydik. Sürekli barış istiyorsak, temel önlemleri uluslararası düzeyde almalıydık. “Dünya yurttaşları” kıskançlık, açgözlülük ve kin duygularını ortadan kaldırtacak biçimde eğitim görmeliydiler.⁴⁸

Yukarıda kısaca sözünü ettiğim iç ve dış siyasetini özetlersek: Dış saldırıları geri çevirmek için ulusçuluğu, Osmanlı’yı batıran yabancı ekonomi düzenine karşı devletçiliği, çağ-dışı düşünceler yerine lâikliği, siyasal ortam olarak ulusalcılıkla halkçılığı güçlendirdi ve dış tutumunda da yurttan ve dünyada barış çarpıcı sözlerini yerleştirdi. Sürekli olarak ileriye bakan kültür devrimcisi olduğundan, yarattığı büyük yapıtı Türk Gençliğine, yani gelecek kuşaklara bıraktı.

⁴⁷ Türkkaya Ataöv, *Afrika Ulusal Kurtuluş Mücadeleleri*, 2. B., Ankara, Siyasal Bilgiler Fakültesi, 1977.

⁴⁸ Mehmet Gönlübol ve Türkkaya Ataöv, *Turkey in the United Nations: A Legal and Political Appraisal*, Ankara, The Institute of International Relations of the University of Ankara, 1960, s. 5. Atatürk’ün sözlerinin Türkçe aslı için: Enver Ziya Karal, *Atatürk’ten Düşünceler*, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1956, s. 130-131.

Avustralya'nın Albany Limanı'nın "Atatürk Girişi"

Avustralya'nın başkenti Canberra'da kentinde "Atatürk Anıtı"

Yabancı Değerlendirmeler:⁴⁹

Birçok yabancı yazar Atatürk yaşarken de, sonra da, ona ilişkin olarak genelde kişiliğinin ve yaptıklarının hakkını veren, çoğu kez hayranlıkla, bazen aynı kişi tarafından birden fazla kitap yayınladılar. Eski bir Britanya diplomatı olan Lord Kinross ünlü yaşam-öyküsünde onun için “durmak bilmeyen bir beyne sahip” olduğunu ve her yandan aldığı düşünceleri kendinde yoğurup uygularken yaptıklarını katı kuram yerine akla ve mantığa dayandırdığını belirtti.⁵⁰ Kendi Ankara’da Arjantin Büyükelçiliğinde görevliyken onu yakından görüp tanımış olan Jorge Blanco Villalta 1939’da Buenos Aires’de basılan *El Constructor de la Nueva Turquía* adlı kitabında onun için “geniş siyasal düşünce tarihinin üstüne kendi profilini ortadan kaldırılamayacak biçimde damga gibi vurdu” demektedir, şunu da eklemektedir: “Yaptığı yalnız yöresel bir başarı da değildi. Doğu’da ve Afrika’da baskı altındaki tüm halklara kurtuluş yolunu gösterdi. Yaptığı sömürgeciliğin sonunun başlangıcıydı...Atatürk yalnız Türkiye’ye değil, tüm İnsanlığa aittir” (s. xi-xiii).

Hindistan’da Türkiye çalışmalarının öncüsü olan Prof. Dr. Mohammad Sadiq *Türk Devrimi ve Hindistan Özgürlük Hareketi* adlı önemli araştırmasında diyor ki: “Onun etkisi Türkiye’nin sınırlarını aşarak çok uzaklara uzanmış ve sömürü tutsaklığı altında inleyen herkese esin kaynağı olmuştur. O yeni bir uyanışın kapısını açmış, Asya’da özgürlüğü başlatmış, Türkiye’deki kurtuluş akımıyla koca anakarada sömürgeciliğin

⁴⁹ Bu alt-başlığı izleyen birkaç paragraf içinde (tümüne değilse de) birçok yabancı yazarın basılmış değerlendirmelerine kısa göndermeler vardır. Ancak, bunların her birinin ilk elden kaynaklarını dipnotlarında eksiksiz göstermek çok yer kaplayacağından, okuyucu benim 1972’de Türkmenistan başkenti Aşkabad’da yer almış olan “Asya’nın Dünya Kültüründeki Yeri” genel konulu uluslararası toplantıda okuduğum ve “Antiimperialistçekiye İdei v Rabotah Mustafa Kemalya i ih Znaçeniye Dlya Azii” başlıklı Rusça metne ve ayrıca yer yer daha ayrıntılı ve dipnotlu şu İngilizce küçük kitabımın ilgili bölümlerine bakılabilir: Türkkaya Ataöv, *A ‘Statement’ Wrongly Attributed to Mustafa Kemâl Atatürk*, Ankara, Siyasal Bilgiler Fakültesi, 1984, s. 9-17. Kimi yabancı yazarların değerlendirmelerinde basılmış kaynaklar bu kitapçıkta sıralanmıştır.

⁵⁰ Lord Kinross’un “Bir Ulusun Yeniden Doğuşu” diye adlandırdığı Atatürk’ün yaşam öyküsü üstüne kitabı: *Atatürk: The Rebirth of a Nation*, Nicosia, K. Rustem and Brother, 1964.

ölüm çanlarını çaldırmıştır.” Başka bir Hintli olan R.K. Sinha Mustafa Kemâl’in Mahatma Gandhi’yi nasıl etkilediğini doktora tezinde göstermişti. Afgan kökenli yazar Sardar Iqbal Ali Shah Londra’da basılan kitabında onun tüm yaptıklarının Asya için örnek olduğunun altını çizdi.⁵¹ Bağımsız Kenya’nın kurucusu Jomo Kenyatta basına ve halka açık bir konuşmasında Mustafa Kemâl’in halkların kurtuluş tarihindeki yerine ayrıntılı göndermeler yapmıştı.⁵² Fransız işgâli ve sömürüsü altında 132 yıl kalmış olan Cezayir’in halk sanatçıları kendi savaşımalarını başlatırken evlerde asılan Mustafa Kemâl resimlerini yaptılar, kızları onu halılarına, kilimlerine dokudular.

Avrupalı yazarların Atatürk üstüne kitap yayınları uzun bir dizelge oluşturur. Örneğin, Fransızlardan René Marchand, Marguerite Bourgoïn, Jacques Kayser, Willy Sperco, Jean Mélia ve benzerleri.⁵³ Fransız yazar Berthe Goerges-Gaulis daha 1921’de Paris’te basılan *Nationalisme turc* adlı kitabında Kemalist atılımların tüm Asya’da uyanışın habercisi ve bunu başlatan akımın Türk yurtseverliği ve ulusalcılığı olduğunu yazdı. Avrupa’nın öteki yazarları da aynı sonuca vardılar. Bunların içinde Britanyalı, Çek, Yugoslav, Romen, Yunan, Bulgar, Mısırlı ve Arnavut yazarlar vardır. Örneğin, Bernard Lewis, Karel Pravec, Zoran Tomic, Petre Ghiata, Thomas A. Vaidis, Stefan Velikov, Aziz Hanki...⁵⁴

Onu görüp konuşmuş olan yabancı diplomatlardan Charles H. Sherrill ya da August Ritten von Kral kişisel izlenimlerini kitaplarına aktardılar. Sherrill’in *Mustafa Kemâl*

⁵¹ *Kamal: Maker of Modern Turkey*, London, H. Joseph, 1934.

⁵² Kenya gazetesinde Kenyatta’nın bu konuşmasını anımsatan yazım için: Türkkiye Ataöv, “Atatürk; Pioneer Against Oppression,” *The Standard*, Nairobi, Kenya, 2 November 1981, s. 4.

⁵³ Kitaplarının sırasıyla yalnız başlıkları: *Reveil d’une race: dans la Turquie de Mustafa Kemal; Turquie d’Ataturk; L’Europe et la Turquie nouvelle; Moustafa Kemal Atatürk: Créateur de la Turquie moderne; Mustapha Kemal ou la rénovation de la Turquie...*Bu kaynaklara tam göndermeler için: Ataöv, A ‘Statement’..., *op.cit.*, s. 15.

⁵⁴ Bunların kitaplarının sırayla yalnız başlıkları: *The Emergence of Modern Turkey; Kemal Atatürk; Kemal Atatürk; Tvorats Nove Turske; Atatürk; Kemal Atatürk; O Demiourgios Obştestvennost, 1918-1922; Etrak va Ataturk...*

Nezinde Bir Yıllık Büyükelçiliğim adlı kitabı Nev York ve Londra’da, von Kral’ın *Das Land Kamal Atatürk’s* başlıklı olanı Viyana ve Leipzig’de basılmıştı. Alman Johannes Glasneck Berlin’de çıkan kitabında onu “tarih yapan kişi” diye,⁵⁵ Herbert Melzig onu “ulusun sesi” diye tanımladı.⁵⁶ Dagobert von Mikusch’un kitabı on baskı yaptı ve birçok Avrupa diline çevrildi.⁵⁷

Bengal’de “Kemâl Paşamız” Şiiri:

Yirmili yıllarımın başındayken Asya’da basılmış bir dergide “Kemâl Paşamız” başlıklı koçaklamadan aktarılan dizeler okumuştum. İçinde “Benzersiz işler (Harikalar) yarattın sen, Kemâl” gibi aralıklarla yinelenen satırlar vardı. “O en güçlü ananın en yürekli evlâdı / Bizim de en büyük kardeşimiz, unutma / Adı Kemâl, varımız yoğumuz ona helâl” benzeri dizeler. Satırlardan anlaşıldığına göre, Türk Ordusu Sakarya Zaferi’nden başkomutanlığın karar yerine dönüyor. İşgâlcî Yunan askeri de 13 Eylül 1921’de yitiklerini savaş alanında bırakarak hızla geriye kaçmakta. Adı geçen komutan kuşkusuz Gazi Mustafa Kemâl Paşa. Yazarı, sonra halkının en büyük iki yazın ustasından biri olacak olan Doğu Bengalli Nazrul İslâm adlı ozan. Öteki 1913 gibi erken tarihte Nobel Edebiyat Ödülünü almış olan Rabindranath Tagore. Bu iki devden “Kemâl Paşamız” şiirini döktüreni ülkesinde işçi partisinin kuruluşuna da omuz vermiş olan ozandı. Tagore’un ona övücü şiiri de vardır.

Öykünün bir ölçüde ayrıntısı şöyle: Türklerin Sakarya’daki zaferini (televizyon ekranları ve bilgisayar iletişim kolaylıkları bir yana, Britanya işgâli altındaki Bengal’de telefonun bile olmadığı o günlerde) işitir işitmez küçük bir kitap uzunluğundaki koçaklamasını kaleme alan Nazrul İslâm Kalküta’da Müslüman ya da Hindu Bengallilerin konuştuğu Bangla dilinde yayımlanan bir dergide bastırıyor. Telefonun bile

⁵⁵ *Kemal Atatürk und die moderne Türkei.*

⁵⁶ *Kamal Atatürk: Untergang und Aufstieg der Türkei.*

⁵⁷ *Gazi Mustafa Kemal Zwischen Europa und Asia.*

zor bulunduğu o günlerde Asya'nın gözü, kulağı Anadolu'da ve Mustafa Kemâl'deydi. İlgiden de öte, öyle bir şevk, öylesine bir umut ve o denli bir aşk ki, esmer ya da sarı benizli, kara renkte ya da çekik gözlü milyonlarca yabancıнын dikkati Anadolu'nun Batı cephesindeydi. Ne olayları uzak diyarlardaki oturma odalarına getiren günümüzdeki aygıtlar, ne de uluslararası ağlar vardı. Ama o yoklukların yanı sıra, Mustafa Kemâl'in emperyalizme karşı egemenlik istenci, işgâle karşı kendi kurduğu düzenli ordusu ve onu destekleyen halkı bulunuyordu. “Kısrak başı gibi uzanan Anadolu”nun koca Asya'nın önündeki ilk hedef olduğunu Mustafa Kemâl de söylemişti, Asyalılar da biliyorlardı. Bu zafer o tarihte 22 yaşında olan Nazrul İslâm'ı öylesine özendirdi ki, uzun şiirin hem yazılıp, hem basılması on beş gün içinde tamamlandı. Kendini çevreye kabul ettirmeye başlayan Ankara'daki gerçek, emperyalizmin yenilgiye uğratılabileceğini kanıtlıyordu. Türklerin zaferleri bunları örnek alıp güçlenen öteki halklar için paha biçilmez inanç kaynağıydı.

Balkan Savaşında Dr. Ansari başkanlığındaki kalabalık sağlık kurulu, hekim, erkek bakıcı ve donanımlarıyla, uzak Hindistan'dan gelip Çekmeceler'deki gezici hastaneye boşuna yerleşmemişti. Britanyalı sömürgeciler Mevlânâ Azad gibilerine dergilerini ve gazetelerini Türklerden yana haberler ve yorumlarla doldurdukları için ağır para cezaları koymuşlar, zindanlara atmışlardı. Ama gün geldi, bağımsız Hindistan'da bakan olunca, ilk kültür antlaşmasını yapmak için Atatürk'ün kurduğu Cumhuriyet'in başkenti Ankara'ya gelen de oydu.⁵⁸

Nazrul İslâm'a dönelim. Bangla dilinin 1899'da Burdvan kentinde doğmuş olan bu büyük ustası bugün bağımsız Bangladeş'in ulu “Ulusal Ozanı”dır. Kendinden önce dünyaya gelen dört kardeşinden hiçbirini yaşamadığından, ailesi bu beşinciye “Acıların Çocuğu” anlamına “*Dukhu Mea*” takma adını koymuş. Çocuk yaşındayken dizeler döktürmeye başlamış, on-yedi yaşında Birinci Dünya Savaşı patladığında, İngilizlerce

⁵⁸ Türkkaya Ataöv, “Mevlânâ Azad,” A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 50/1-2 (Ocak-Haziran 1995), s. 69-76.

zorla askere alınıp 49'uncu Bengal Alayına alınmış, orada çavuş rütbesi de verilmişti. “Kemâl Paşamız” şiirinde zaferden sonra başkomutanla birlikte merkezdeki karar yerine atla giden bir çavuş vardır. Giderlerken Mustafa Kemâl'e sorular soran bu “çavuş” bir imge olarak ozanın kendidir. Nazrul İslâm askere alındı, ama Britanya için hiç savaşmadı; onun yeri Mustafa Kemâl'in yanındı – dizelerinde gösterdiği gibi.

Nazrul İslâm yazdıkları ve yaptıklarıyla tüm ağırlığını iç ve dış sömürüye karşı olan kefeye yatırdı. Bu yüzden bir önadı “Başkaldıran Ozan”dır (*The Rebel Poet*). Henüz yirmi-bir yaşındayken kendi çıkardığı haftalık *Dam Kehu*, yani “Kuyruklu Yıldız” adlı dergisinde Britanya sömürge yönetimini telâşlandırdığı için, “kargaşa tohumları atmak ve ayaklanmaya özendirmek” suçlamasıyla yabancı yargısının önüne çıkarıldı. Orada söyledikleri özetle şu: “Sizler görkemli Britanya Kralının aylıklı hizmetlileri ve sesisiniz. Benim söylediklerimse gerçeklerin ta kendisidir. Kral ve onun hizmetlileri benim dediklerimi bozgunculukla süslü görebilirler. Kral adına kurulan bu yargı organı sesimi ve ülkülerimi cezalandırabilir. Oysa, yanlışa yanlış, doğruya doğru demem dışında, bir suçum yoktur.” Savunması sonucu değiştirmede; bir yıllığına zindanı boyladı. İçerideyken öyle dizeler döktürdü ki, dışarıda daha okunur oldu. Sömürgeciler yeni koçaklamalarından ötürü cezayı arttırmayı düşündüler. Oruca başladı, ancak binlerce imzalı başvurudan sonra bırakmaya yanaştı. Tutukluluğu sona erince daha yirmi yıl aynı çizgide yazdı. Kırk yaşının biraz üstünde rahatsızlandı ve hiç iyileşmedi.

Mustafa Kemâl'le ilgili destansı şiirini 1950'li yılların başında yer yer İngilizcesinden okumuştum. Ozan Sakarya Zaferini doğru değerlendirmiş, onun bir dönüm noktası olduğunu anında anlamıştı. Bu yazara ve bu dizelere ilişkin bir yazı yazmaya karar verdim ve İstanbul'da bir dergide yayımladım. 1920'lerde biz bir ölüm-kalım savaşımı içinde olduğumuzdan bu şiirden ulusça haberimiz olmamıştı. Böylece, onu ilk duyuran

Nazrul İslâm

Küçükken çok okumuyordu. Cıvırcı herkesi tedirgin eden bir mah-

ki eğilim ve uyşukluğa karşı bayrak çekemelerin elebasıydı. Masrafları Bengal Müslümanları ve bilhassa gençleri arasında derin tesirler yarattı. « İyankâr Şair » hiç bir siyasî partiye intisap etmedi. Siyasî, iktisadî, kültürel ve kıtımî her türün esaretinden baş düşmanıydı. Bir insan olarak insanlığın hürriyetine kavuşmasını istiyordu.

Yirmi-yasındayken *Dam Kettu* (Kuşuklu Yıldız) başlıklı haftalık bir mecmau çıkarmaya başladı. İçerideki yazılar İngiliz idaresini telâşlandırmış olacak ki « fesat tohumları atmak ve isyana teşvik » ile itham olunarak mahkemeye verildi. Nazrul İslâm'ın muhakemesi emamın söyledikleri takdirde sayandır :

« Siz hasmedî İngiliz Kralının ayıklı tirmekârlarına. Bana ise Kralın Kralı. Hâkimlerin Hâkimini ve Ebedî Hakikat olan Tanrıya sirtımı dayadım. Ben bugüne kadar di-

ridâkâr, esareci arasında *Biger Bengi* (Zehir Pittü), *Agni Bina* (Ateş Fütü), *Bangor Om* (Ölüm Sıkışı) ve *Prady Şik* (Ölüm Ateşi) şîrîdir.

« KEMAL PAŞA » ŞİİRİ

Nazrul İslâm'ın 49'uncu Bengal Alayından ayrıldığı sıralarda, Gözi Mustafa Kemal Paşa da Yunan Ordusunu bir biçiminde Ordu Dünyası Harbinin sonunda Türklere bir paylaşıya kalkışan denetimini şindirmişti. Türklerin İstiklâl Savasından yitelerinin aklıyla cıvırcıların Nazrul İslâm'a itham kaynağı olarak uzun bir şîr yazmaya sevketti.

Şîr bir sonbahar akşamı tahir etmektedir. Batan güneş semli kanlı Kerebâs albanı kadar kızıl boygudur. Kâ'î neticeli bir savaş olmuştur ve Yunan Ordusu pek ağır bir füzimete uğramıştır. Harp meydanı maktul Yunan askerleriyle dolu. Na-

Şîr devam etmektedir :

« Bravo, kardeş! Bravo!

Keskin kılığını değer örneğe

Bir ana bir vurup düşmanın topunu

« Alish, kılığın

Yolladın cehennem diyarına.

Zaferinden bahset, kardeş, bahset

haydi, durma!

Türk kılıcından korkmayan bir mil-

let göster bana

Türk kılıcından korkmayan bir mil-

let göster bana »

Aşkerler hep bir ağızdan şarkıya

başladılar :

« Bravo kardeş, bravo!

Korkak nesli eldin kökünden

Varol kardeş, varol!

Gürhün boyasıyla basa çıkar Ke-

mal gibi kumandan.

Aşkerler bir ve

My Early Introduction to the Poet and His People

Dr. TÜRKKAYA ATAÖV
Professor Emeritus of
International Relations at
Ankara University, Turkey

I was barely twenty years old, in the early 1950s, when I first heard the name of the Bengali people and Nazrul İslâm. I was also the first to have published, in my native tongue, about this country and its great personalities, including the epoch-making poet. This land was then known as "East Pakistan" or "East Bengal." Even its capital was spelled differently. Its photographs, nevertheless, fascinated me. Not having then ever travelled outside Turkey, my

In those early years who prominent Bengalis who came to a distinguished literary figure, unpretentious. He was a member from a sense of values that emboldened the narrator of our own will innovations that revealed a heart and liked his way of telling so well-known bard, Behcet Kei translation (from English) into p The other distinguished

Nazrul İslâm'ın "Kemal Paşamız" şiiri üzerine 1954'te ilk tancıtı yazım ve 2005'te Bangladeş'teki konuşmamın Dakka basımından iki kesiti.

ben olmuşum. Üç sayfalık bu yazım başka günlük gazetelerde ve süreli yayınlarda kimi zaman kısaltılarak, kimi zaman da imzasız çıktı.

1950'lerde İstanbul'da basın ataşeliği de yapmış, 1971'de Pakistan'dan ayrılmış olan Bangladeş'in Büyükelçisi Arşaduzzaman ozanın bu dizelerini bana Bangla dilinde okuduğunda, sözcüklerin seçilişinde müziksel bir uyumun da olduğu ve zafer kazanmış bir ordu anlatılırken askerlerin "rap-rap" yürüyüşlerinin de duyulduğu anlaşılıyordu. Nazrul İslâm İngilizler için tek bir kurşun bile atmadan askerlikten ayrıldıktan sonra, Mustafa Kemâl de emperyalizmin Anadolu'ya önce donatıp sonra çıkarttığı yabancı orduya sonu belirleyen büyük darbeyi vurmuştu. Bengalli ozan Sakarya gazasında bir esin kaynağı buldu.

Koçaklamada bir Sonbahar akşamı betimliyor. Savaş yerdeki toprağı, batan güneş de göğü Kerbelâ Çölü gibi kızıla boyamış. Kesin sonuçlu çarpışma Türk'ün düşmanı olan orduyu ağır yenilgiye uğratmış. Ulusal Ordunun Başkomutanı zaferden yüzleri gülen ve yaralılarını taşıyan askerleriyle birlikte dinlenme yerine doğru ilerliyor. Başarılarının kıvancı içinde yorgunluktan dem vuran yok. Zafer haykırıları uzaklardan işitiliyor. Yeri gelince şu tümce yinelenip duruyor: "Harikalar yarattın sen, Kemâl, harikalar!" At üstünde giden başkomutan yanındaki emir eri çavuşla sürekli konuşur, sorularına yanıtlar verir. Bir yandan da, ozan olayın değerlendirmesini yapar: "Kalabalığın böylesiyle başa çıkar bu kumandan... / Gerçi kan içindeyiz tepeden tırnağa / Ama aldırmadık işgâlcinin ahlara, vahlarına / Bir süre at oynatan bomboş alanda / ayak uydurdu Türk dansına sonunda / Yiğitlere göz dikmiş korkak olan / kasıklarım çatlıyor kahkahadan / Çetin bir kavgayı arkamızda bıraktık / dudağımızda gerçeğin şarkısı artık / İster misin kahraman kanına bakmak? / Gör, ne denli kırmızı, ne denli sıcak / Sizlere gelince ipi dışarıda sinsi çalebim / dirinle ölün arasındaki farkı görmüyorum... " Ozanın sözcükleriyle, Türk askeri topluca bağırır: "Özgürsek

yaşıyoruz; değilsek ölüyoruz.”

Ozan akşamın kızılığını evde bekleyen sevgililere benzetir. Gözleri yaşlı halk ordusu karşılar. Askerler kavgalarını aktarırken, ozan özgürlük ve egemenlik düşüncelerini açıklar. İçinde anayurda, şehitliğe ve gazi kalmaya ilişkin tanımlamalar vardır. Uzun koçaklama “Harikalar yarattın sen, Kemâl, harikalar” sözcüklerinin birkaç kez yinelenmesiyle biter. Yıllar sonra, Dakka’da yer alan Birinci Nazrul İslâm Uluslararası Toplantısı’na konuşmacı olarak katıldım.⁵⁹

Gene eskiye uzanan yılların şu gerçekleri de var. İbrahim Han adlı bir Bengalli 1926’da beş perdelik ve “Kemâl Paşa” başlıklı bir oyun da yazmış, o zamanki yüksek öğrenim okulunda sahneye konmuştur. Aynı yıl “Kemâlistler” diye anılan bir öğrenci kümesi de oluşmuştu. Atatürk’ü yitirdiğimizden iki ay sonra da, Bengalliler “Atatürk Orta Okulu”nu eğitime açtılar. 1998’de “Türkiye ve Bangladeş Arasında Bağın Aracı Olarak Kemâlizm” başlıklı bir toplantı yapılmış, ona da konuşmacı olarak katılmışım. Ülkenin doğu yöresinde Çittagong kentini hava alanına bağlayan “Kemâl Atatürk Caddesi” açıldı ve başkentin en yüksek binasına “Atatürk Kulesi” (*Atatürk Tower*) adı verildi.⁶⁰

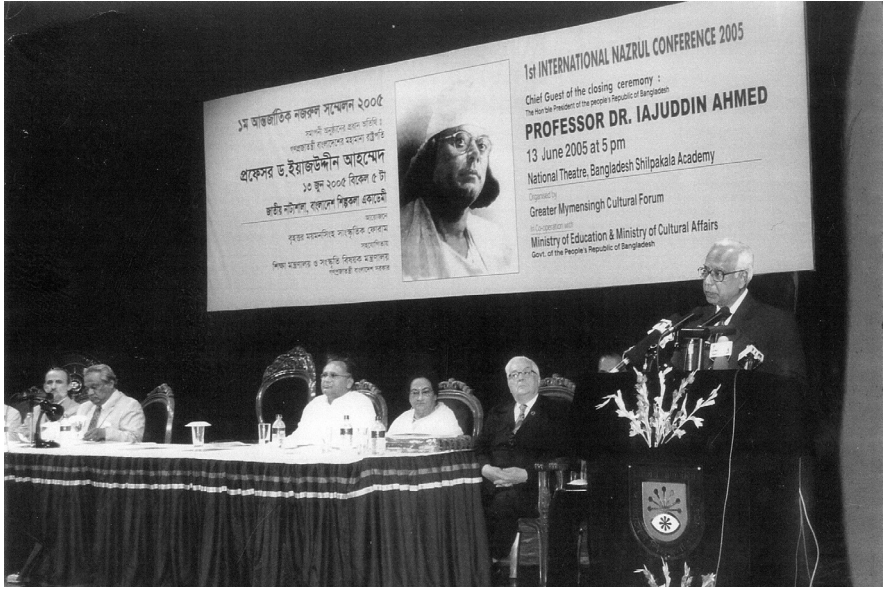
Himalayalar’da Bir “Mustafa Kemâl Paşa”:

Asya’nın birçok Müslüman ailesi yeni doğan çocuklarına Mustafa Kemâl adını verdiler; kimileri sonuna “Paşa”yı da ekleyerek. Bunlardan Hint Yarımadasında yaşayanlar ya da oradan Britanya gibi yerlere göçerek aynı adla yazar, araştırmacı ya da üniversite öğretim üyesi olarak tanınanlarla karşılaştım. Burada bunlardan yalnız ülkesinde bakan olmuş birinin sözünü etmek istiyorum.

Söz konusu kişi Keşmir’in ilk Başbakanı Şeyh Abdullah’ın üçüncü oğludur. Babasının adında “Şeyh” sözcüğü okuyanı yanıltmasın. Hindistan’ın kurucularından Jawaharlal Nehru gibi Keşmirli Brahmin olan ataları Afgan işgâli sırasında İslâm’ı kabul

⁵⁹ Konuşmam sırasında Bangladeş Cumhurbaşkanı Prof. Dr. İaceddin Ahmed ve başbakan hazır bulundular.

⁶⁰ Bu cadde açıldığında Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel’le birlikte oradaydım.

“Kemal Paşamız” adlı destansı şiirin Nazrul İslâm’ı birinci anma uluslararası toplantıda konuşan Bangladeş Cumhurbaşkanı Prof. Dr. Iajuddin Ahmed. Oturanların sağ başında Prof. Ataöv.

Britanya’nın tek kurmay okulu olan Sandhurst’in duvarına asılan ve Mustafa Kemal’i Anafartalar’da askerleriyle birlikte gösteren bu resmi oraya armağan etmişim. Altına Atatürk’ün “analar, gözyaşlarınızı siliniz...” sözcükleriyle başlayan açıklamasını yazdım.

etmişler, olağan Müslüman adı olan Şeyh Muhammed Abdullah adını dedeleri almıştı. Afganistan’dan gelenler de Doğu Türkistanlı (Timur’un torunlarından) Babür’ün komutası altındaki çoğunluğu Türkî orduydu. Bu yoruma göre, Babür’ün kuzey Hindistan’da kurduğu devlet de Batılıların dediği “Moğol İmparatorluğu” değil, Babürî Türk devletiydi. Yerini oğlu Humayun’a bırakmadan önce, anayurdu Afgan diyarında gömülmeyi vasiyet etmiştir.⁶¹

Şeyh Abdullah ailesi bir din büyüğü özentisi içinde değildi. Ailece ya da kişisel olarak şeyhlik ya da dervişlik gibi din görevliliğiyle ilgileri olmamıştı. Lâik öğretmenlikten gelerek başbakanlığa atanmış olan Şeyh Abdullah lâik düşünceli ve Atatürk’ü iyi değerlendirebilmiş aydın biriydi. Onun ülkesinde “Şeyh” yaygın bir soyadı gibidir. Hindistan bağımsızlığını kazanırken, tüm dinlerin ve mezheplerin temsil edildiği bu ülkenin de lâik olması gerektiğine inanıyordu. Bu nedenle, Başbakan Nehru’nun temelde lâik Kongre Partisini desteklemiştir. “*Şîr-i Keşmir*”, yani “Keşmir Aslanı” takma adını hak edecek denli doğduğu toprakların yaşamına damgasını vurmuş olan Şeyh Abdullah Cammu ve Keşmir’de uzun yıllar “birinci bakanlık” (*First Minister*) yaptı. Siyasal yaşamı çıkışlı ve inişli geçen bu siyaset adamı anılarını yaklaşık bin sayfalık Urdu dilinde ve “*Ateş-i Çınar*” adlı bir kitapta topladı. Yaşadıklarını kaleme almasını öğütleyen Özel Kalem Müdürü Muhammed Yusuf Taing’le Srinagar’daki evinde konuştum. Kushwant Singh de bu uzun yaşam serüvenini 73 bölümden 25’e ve bin sayfayı da 172’ye indirerek İngilizce özetlemişti. Bu kitabı Londra Üniversitesinin yakınlarındaki kitaplıkta görerek aldım.

İngilizce özetin bir sayfasında oğluna “Mustafa Kemâl” adını verdiğini okudum. 10 Kasım 1938’i bir sonraki güne bağlayan gece doğmuştu. Onun da adında “Paşa” eki vardı. Gençliğinden bu yana esin kaynağı olan kişinin yaşamdan ayrıldığını işitir işitmez, onun adını hiç değilse yeni doğan oğlunda yaşatmak istemişti. Keşmir sorununu eksen alan ve Hindistan’la komşularının geçmişteki ve

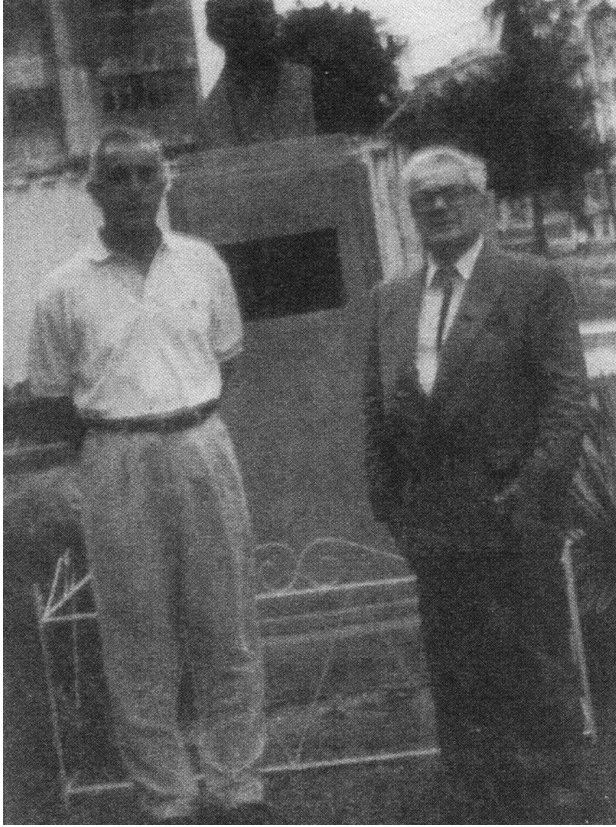
⁶¹ Babür’ün mezarını Kâbil’de gördüm. Halkının neredeyse yarısı, yerel adları (Özbek, Türkmen ya da Kazaklar bir yana) “Hazara” gibi az duyulmuş olanlar da olsa, Türkidir. Hazara kökenli bir bakanla Kâbil’de odasında Türkçe konuştum.

günümüzdeki ilişkilerini konu edinen kitabımı yazarken,⁶² Keşmir’e gittiğimde Şeyh Abdullah’ın oğlunu soruşturdum ve merkezdeki kabinde (meslekten hekim olduğundan) Sağlık Eğitimi Bakanı yapıldığını söylediler. Aynı gün çalışma yerinde buluştuk ve bana adında ayrıca “Paşa” sözcüğünün de bulunduğunu söyledi. Yıllar sonra, ikinci konuşmamızda artık bakan değil, partisinden milletvekiliydi.

Şeyh Abdullah da oğlu da, çocuklarının adlarını “Mustafa Kemâl” koyan öteki Asyalılar gibi, Atatürk’ün Ulusal Kurtuluş Savaşı önderliğinin, yalnız askerlik dehasının değil, üstün devlet adamlığının ve diplomasi niteliklerinin de hayranıydılar. Mustafa Kemâl Paşa adı kendi yurdundan binlerce kilometre doğuda ve binlerce kilometre yükseklikte Himalayalar’ın doruğuna da onun ilk sahibinin verdiği esinle ulaşmıştı.

Onun adı yalnız Himalayalar’ın yüksekliklerine uzanmakla kalmadı, Büyük Okyanus’un güney ucunda Avustralya’ya, Atlantik’in Karayipler Denizi ortasında Küba başkenti Havana’ya da ulaştı. Beşinci anakara olarak bilinen Avustralya batısında Hind Okyanusu ve doğusunda Büyük Okyanus’un ortasında, bir yanı yeryüzünün yaşayan en büyük mercan resifiyle çevrili ve içinde 130.000 kilometre karelik Simpson Çölü, tam ortasında da dünyanın en büyük tek kaya kütlesi bulunan koca bir ülkedir. Türkiye’ye çok uzak olmasına karşın, orada Albany liman kentinin denize bakan köşesinde Atatürk heykeli vardır. Hemen önünde görünen denizden 1915’de Britanya savaş gemilerine çok sayıda Avustralyalılar ve Yeni Zelandalılar yüklenmiş, Türklere saldırmak üzere İngilizlerin el koydukları Süveyş Kanalından geçirilip Gelibolu’ya yollanmışlardı. Mustafa Kemâl de onları Anafartalar’da bekliyordu. Ama şimdi aynı koyda Atatürk’ün büyük heykeli var. Başka yerlerdeki gömme yazıda da yere düşen yabancı askerlerin analarına hitaben, “gözyaşlarınızı siliniz, onlar şimdi bizim Mehmetçiklerle birlikte bu topraklarda yatıyorlar ve

⁶² Bu kitap Londra’da bilimsel incelemeler basan Ashgate Yayınevinde yayımlanmıştır: Türkkiye Ataöv, *Kashmir and Neighbours: Tale, Terror, Truce*, Aldershot, England, Ashgate, 2001. Kitapta Bakan Mustafa Kemâl Paşa ile fotoğrafım vardır. Aynı resim basılmış Türkçe çevirisinde de bulunuyor: *Keşmir, Hindistan ve Komşuları: Öykü, Terör, Barış*, çev. Funda Keskin Ata ve Elif Ağaoğlu, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2014. Resim s. 56’da.

Küba'nın başkenti Havana'da T.C. Büyükelçisiyle birlikte Atatürk büstü önünde.
Bu büst yenilenmiş, yerine daha büyüğü konulmuştur.

onlar da bizim çocuklarımız olmuşlardır...” anlamında barışçı güzel sözleri yer almaktadır. Bu Britanya sömürgelerindeki askerlerin yüklendikleri geniş suların adı şimdi şudur: “Atatürk Girişi” (*The Atatürk Entry*). Heykeli de, yazıları da yerinde gördüm. Yaklaşık on yıl önce, başkent Canberra’da, doğu ucunda Sydney’de, güneyde Melbourne’da, batı köşesinde Perth’de ve güney-batının en uç noktasında yer alan Albany’de toplam beş konuşma için oralardaydım. Sydney’de Türk Kültür Evini ve yanında Gelibolu Camiini de özlemle anımsıyorum.

Atatürk’ün topraklarımızda gömülü yabancı askerlerin anaları için yazdığı sözler Londra yakınlarında Britanya’nın tek kurmay okulu olan Sandhurst Askerî Akademisinde de bulunmaktadır. Hazer Denizi’ne ilişkin uluslararası bir toplantıda Türk görüşünü anlatmak için çağrılı olarak gittiğimde, salonlarında geçmiş kralların resimlerini, Mareşal Montgomery ve Başbakan Churchill gibi asker ve devlet adamlarının üniformalarını ve çeşitli savaş sahneleriyle bezenmiş duvarlarını görerek müze niteliğindeki salonlarını dolaştım. Bu duvarların birinde Atatürk’ün Gelibolu şehitleri için söyledikleri de yer almaktadır. Onu Anafartalar’da gösteren resmiyle altındaki yazıyı ben yolladım ve bu tarihî duvarlara asılmasını sağladım.

Albany ve Londra’dan binlerce kilometre batıya doğru yol aldığımızda, okyanusun birini geride bırakıp ötekini de aştıktan sonra, Küba’nın başkentinde seçkin bir yerde Atatürk’ün büstü de mutlaka hep olacaktır. Türklerle Kübalıların ilk akla gelmesi gereken ortak yönleri emperyalizme karşı başarılı savaş vermiş olmalarıdır. İlk örnek Türkiye ve Batı Yarı-Küresindeki öteki örnek de Karayipler Denizi’nin ortasındaki Küba Adasıdır. Bu anıtı da görme fırsatım oldu.

*

Mustafa Kemâl Atatürk Türk ulusu ve yurt toprakları için tam zamanında ortaya çıktı ve benzersiz bir başarı, ardından devrimlerle bize benzeyen toplumlara örnek ve önder oldu, adı her yönde binlerce kilometre uzaklara ulaştı. (Benim de doğum yerim olan) Gelibolu’da onun kaya gibi savunmasına çarpıp çekilenler

adını kendi koylarına verdiler, Asyalılar yeni doğan çocuklarına “Mustafa Kemâl” dediler, özellikle Kuzey Afrikalılar onda esin kaynağı buldular. Türkiye ona çok şey borçludur, ama onun ulusal bir önderden de öte yanı vardır...,

